

**ANTIKRIST V ČESKÝCH ZEMÍCH
RANÉHO NOVOVĚKU¹**

ALENA A. FIDLEROVÁ

**THE ANTICHRIST IN THE CZECH LANDS
OF THE EARLY MODERN PERIOD**

The article deals with the Czech manuscript translation of one of the works of Dionysius of Luxemburg, German Capuchin, preacher, writer and a fellow brother of another famous writer, Martin of Cochem. This book, first published under the title *Leben Antichristi, oder Außführliche, gründliche und historische Beschreibung von den zukünftigen Dingen der Welt* in 1682 in Frankfurt am Main, was in the German speaking Catholic countries quite popular (till 1771, it was published at least eleven times, including five Vienna editions and one edition localized in Vienna and Brno) and in a way represents a counterpart to Cochem's well-known work *Leben Christi oder Außführliche, andächtige und bewegliche Beschreibung des Lebens und Leydens unsers Herrn Jesu Christi* (1st published 1677), which went through many editions both in original German version and in Czech translation (*Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše*, 1st edition 1698) until the beginning of the 20th century. Unlike Cochem's book, Dionysius's *Leben Antichristi* was probably never published in Czech. Still, it was apparently well received among the Czech speaking population, as at least three manuscript versions of its Czech translation and two versions of an extract from it are extant, all of them most probably dating back to the 18th century (though some of the preserved in copies from the early 19th century). As no academic attention has been paid to them so far, these translations may represent the most extensive hitherto unknown texts of Czech Baroque literature. The article aims at providing a first, preliminary report about *Leben Antichristi*, its author and its Czech translation; first, it summarizes the facts known about the life of Dionysius of Luxemburg (paying attention also to his fellow brother Martin of Cochem), and then it provides a list of full titles of all his works (not available so far in any work of reference) and a list of German editions of *Leben Antichristi*. Consequently, it describes all the extant versions of manuscript Czech translations of the work and extracts from it originating from Czech Lands (both Czech and German). Finally, based on partial analyses of these texts it formulates several hypotheses, namely how many distinct Czech translations of the work were created and when, whether it is possible to identify the printed edition the translator(s) used, what do we know about the translator(s) and their motivations etc. Finally, it briefly sketches possible directions of further research.

¹ Příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR P406/11/0782 *Příprava a vydání Repertoria rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách III (P–Š)*.

Key words: Dionysius of Luxemburg, Antichrist, Martin of Cochem, manuscript culture, Baroque literature, history of Czech literature, *Erbauungsliteratur*, Czech-German cultural relations

Klíčová slova: Dionysius z Lucemburku, Antikrist, Martin z Cochemu, rukopisná kultura, barokní literatura, dějiny české literatury, nábožensky-vzdělavatelná literatura, česko-německé kulturní vztahy

1. Úvod

Předmětem zájmu této studie je český překlad díla Dionysia z Lucemburku, německého kapucína, kazatele, spisovatele a přítele Martina z Cochemu, které bylo pod názvem *Leben Antichristi, oder Außführliche, gründliche und historische Beschreibung von den zukünftigen Dingen der Welt* poprvé vydáno roku 1682 ve Frankfurtu nad Mohanem. V německojazyčném prostředí šlo o poměrně populární spis (do roku 1771 vyšel nejméně dvanáctkrát, z toho pětkrát ve Vídni a jednou jsou dokonce jako místo vydání uvedeny Vídeň a Brno), který mohl být vnímán i jako jistý doplněk a protipól Cochemova rozsáhlého spisu *Leben Christi oder Außführliche, andächtige und bewegliche Beschreibung des Lebens und Leydens unsers Herrn Jesu Christi* (1. vydání 1677), často vydávaného v německém originálu i v českém překladu (*Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše*, 1. vydání 1698) až do počátku 20. století. I když na rozdíl od Cochemova spisu Dionysiova kniha patrně česky nikdy tiskem nevyšla, dochovaly se nejméně tři rukopisné exempláře jejího českého překladu a dva exempláře výtahu z něj, vše pravděpodobně původně z různých období 18. století (i když některé opisy vznikly až na počátku století 19.). Jak uvidíme dále, jedná se o poměrně objemný spis, jeho český překlad tedy zřejmě patří k nejrozsáhlejším dosud neznámým českým textům této doby.

Cílem studie je podat první, předběžnou zprávu o tomto díle, jeho autorovi a českém překladu; z časových i prostorových důvodů musí prozatím rezignovat na podrobnější rozbor literárně- a kulturněhistorických souvislostí i textu samotného. Nejprve krátce představí autora německé předlohy Dionysia z Lucemburku a jeho dílo a vyjmenuje jednotlivá německá vydání; stručně se při tom dotkne i života a díla blízkého Dionysiova literárního souputníka Martina z Cochemu. Dále popíše dochované rukopisy českého překladu a rukopisných výtahů z díla (českých i německých) a poté se na základě rozboru některých jejich rysů pokusí formulovat o nich určité hypotézy, zejména zda bylo dílo přeloženo do češtiny jednou či vícekrát, kdy překlad či překlady vznikly, zda je možné na základě textu překladu identifikovat vydání, z něhož bylo překládáno, zda je možné říci něco bližšího o osobě překladatele či překladatelů apod. V závěru pak stručně nastíní možné směry dalšího jeho zkoumání.

2. Autor a dílo

Život a dílo Dionysia z Lucemburku nejsou dnes ani v německojazyčném prostředí příliš známy a zprávy o něm jsou na jednu stranu stručné, na druhou stranu často vzájemně rozporné. Proto považuji za nutné probrat je podrobněji, než kdyby bylo možno odkázat na standardní sekundární literaturu.

2.1 Dionysius z Lucemburku

Ač byl Dionysius z Lucemburku (Dionysius von Luxemburg, Denis de Luxembourg) poměrně plodný autor, nezmiňují se o něm snad žádné dějiny německé literatury. Tomuto kazateli a autorovi náboženských spisů určených lidu („religiöser Volksschriftsteller“ – Bautz, 1990: 1324) také dosud nebyla věnována žádná větší monografie. Pokud se o něm zmiňují encyklopedie, pak jen stručně, a hesla v novějších vydáních jsou navíc obvykle kratší než v těch starších.² Nejpodrobnější zprávou o jeho životě a díle je tak nepřilíš dobře napsaný článek Jeana Malgeta (2005: 103–114), částečně vycházející ze starších prací Paula Noesena (1928, 1934), a dále kapitola v knize P. Bonaventury z Mehru (1945: 335–357) o barokním kapucínském kazatelství v Porýní, věnovaná ale pouze jeho homiletické tvorbě. O něco stručnější zmínky najdeme také v některých pracích věnovaných jeho spolubratru Martinovi z Cochemu (srov. např. Roth, 1984: zejména 18–19).

Údaje o Dionysiově životě jsou velmi kusé. Narodil se pravděpodobně roku 1652 v Lucemburku v chudé rodině (o jeho rodičích není nic známo). Prvního května roku 1669 se stal příslušníkem rýnské provincie řádu kapucínů, od dubna roku 1672 studoval filozofii a teologii pod vedením svého spolubratra P. Benigna z Lohru, později také slavného kazatele a náboženského spisovatele, jenž patrně nebyl o mnoho starší než Dionysius (do řádu vstoupil jen 10 let před ním a přežil ho o 16 let),³ nejprve v Bingen a pak v Mohuči, celkem šest a půl roku. Za svého života vynikl zejména jako horlivý a oblíbený kazatel (např. v klášterech v Mohuči, Ehrenbreitsteinu nebo Trevíru); užíval při tom, jak bylo tehdy u kapucínů obvyklé,⁴ spíše prostý, široce přístupný styl vyhýbající se veškerým nápadným rétorickým ozdobám či přílišné učenosti. Jako kvardián působil v klášterech ve Wormsu (1690–1691), Bensheimu (1699–1702) a Cochemu na Mosele (od podzimu 1702). Zde také zemřel v nejlepšímu mužném věku 11. února 1703.⁵

2.2 Dionysiovo dílo

Podle dostupné literatury byl Dionysius autorem početných polemických, katechetických, asketických, hagiografických a homiletických spisů, psaných čtivým a svěžím stylem, blízkým stylu Martina z Cochemu a dobře přístupným čtenářům z nejšířších vrstev. Úplný seznam jejich přesných titulů a dat vydání však kupodivu není snadné získat, žádná z dosavadních prací se v tomto ohledu nezdá být zcela spolehlivá. Pokusila jsem se jej proto sestavit sama na základě jejich informací korigovaných pomocí exemplářů uložených ve fondech některých pražských knihoven (Národní knihovna ČR, Strahovská knihovna, Kapucínská provinční knihovna) nebo digitálně zpřístupněných na internetu a dalších informací dohledatelných na internetu, zejména ve VD17 a v katalozích různých evropských knihoven. Pokud se mi podařilo přesné znění titulu (ideálně

² Srov. *Lexicon capuccinorum*, 1951: 507; Mehr, 1957: 735; 1959: 407 (novější vydání tohoto lexikonu heslo již neobsahují); Berger – Rupp et al., 1971: 297–298; Bautz, 1990: 1324–1325.

³ O něm viz např. Mehr, 1945: 326–333.

⁴ V souladu s požadavky a doporučeními, vyslovenými už v řádových Konstitucích z let 1535–1536 (Mehr, 1945: 398–399).

⁵ U údajů o datu vstupu do řádu a datu smrti odkazuje Noesen (1928: 140) na původní knihu zemřelých bývalé rýnské kapucínské provincie, uloženou v Provinčním archivu (Provinzarchiv) v Ehrenbreitsteinu.

I. vydání) ověřit podle originálu nebo fotografie, podávám jeho úplný transliterovaný přepis a označuji jej *. Tam, kde je to možné, uvádím i místa a data pozdějších vydání (údaje ověřené z autopsie opět označuji *). Na konci seznamu knih prokazatelně existujících zmiňuji ještě ty názvy děl, které jsem našla v literatuře, ale jejichž existenci se mi nepodařilo potvrdit (většinou jde s největší pravděpodobností o omyly, kontaminované nebo nepřesně uvedené tituly).

1. * *Leben Antichristi...* (Frankfurt, 1682; viz kapitolu 2.4).

2. * *Das Prädicanten=Gefchwätz. Oder Eine einfältige Erklärung/ daß der Uncatholische Glaub gar nicht in der Bibel geschrieben; sonder pur lauterer Prädicanten Gefchwätz und Menschen=Geplauder feye. In zwey kurtze Gespräch und sechs schöne Disputationen außgetheilt: in welchen klärllich erwiesen und gelehrt wird; wie man mit den Uncatholischen disputieren/ und niemahl verlieren/ oder zukurtz kommen möge. Cum Licentia Superiorum. Im Druck verfertigt. Durch P. F. Dionysium von Lützenburg. C. P. O. Mäyntz/ bey Christoph Kuchler Im Jahr 1683.*

Toto polemické dílo vyvolalo patrně bezprostředně po svém zveřejnění velký zájem, protože bylo ještě v témže roce vydáno podruhé (s impresem * *Erflich/ gedruckt zu Mayntz bey Christoph Kuchler Im Jahr 1683. Ellwang/ bey Johann Sibert Heil In Verlegung Mathias Mayr Buchbinder dafelbsten. 1683.*). Z nekatolické strany vyšly v zápětí přinejmenším dvě odpovědi. První byla anonymní: *Simplicianisches Pfaffen-Behätz, über das von den Papisten heraussgelassene Prädicanten-Geschwätz: das ist: zwey kurtze Gespräch, und sechs lustige, schöne Disputationes wider gedachten päpstischen Büchels Despectationes, &c. [...] Von einem dantzker Studenten und pommerischen Fischer zusammen getragen und in Druck verfertigt (1684).* Autorem druhé byl Johann Christoph Holtzhausen: *Sieben Gespräche über das Prädikanten Geschwätz Patri Dionysii von Lützenburg (Frankfurt, 1685).*

Dionysius reagoval přepracovaným vydáním, v němž se vypořádával s námitkami protivníků: * *Das Prädicanten=Gefchwätz. Oder Eine einfältige Erklärung/ daß der Un=Catholische Glaub gar nicht in der Bibel geschriben/ sonder pur lauterer Praedicanten=Gefchwätz vnd Menschen=Geplauder feye. In sechs kurtze vnd schöne Disputationen außgetheilt: in welchen klärllich erwiesen vnd gelehrt wird/ wie man mit den Un=Catholischen disputieren vnd niemahl verliehren möge. In jetzt gemeldten Disputationen ist auch auff die von Johan Christoff Holtzhausen/ Praedicanten zu Franckfort am Mayn/ vngegründte Widerlegung/ wie auch auff eines anderen vnbekanntten Praedicanten gottlose Schmachschriffte gründliche vnd warhaffte Beantwortung zu finden vnd zulesen. Cum Privilegio Sac. Caes. Majest. Dritter Truck. Durch P. F. DIONYSIUM von Lutzemburg. C. O. P. Elwangen/ In Verlegung Arnold Heyl/ Buchhandlers. 1686.*⁶

A v polemice ho podpořil i jeho učitel a spolubratr Benignus z Lohru: *Kurtze Wider Abfertigung, dessen Was M. Johann Christoph Holtzhausen, Evangelischer Prediger zu Franckfurth am Mayn verfertigten, vnd deme von P. Dionysio Luxemburgensi Capucino in Truck außgegangenen Büchlein, genant Praedicanten-Geschwätz, Ganz unbefugt widerbellen wollen. Wie auch Gründliche Ableinung dessen was gegen oberwähntes Büchlein ein Liecht-schewender Praedicant oder vielmehr ein Zotten- und Pickelreisser in einem Simplicianischen*

⁶ Roth (1984: 30) uvádí pouze vydání tamtéž roku 1685, což vzhledem k označení vydání z roku 1686 jako třetího považuji za omyl v dataci.

Pfaffen-Gehätz nach Comoedi- und Pickelhärings Art gantz unverschämpt und lästerlich der Ehrbaren Welt in einer groben Schmäh-Schrift hat wollen fürstellen. Gestellet durch P. Benignum Lohranum, Capuciner Ordens [...] In Verlegung Joh. Caspar Bencardt, Buchh. M. DC. LXXXVII. (Dillingen, 1687).

3. * **Legend Der Heiligen.** Das ift: Schöne und anmutige/ in den HH. Vättern und andern bewährten Scribenten veft=gegründete Hiftorien Von den lieben Heiligen Gottes. In welchen Dero Geburt und Auffkommen/ Leben und Wandel/ Marter und Tod sehr wohl befchrieben und außführlich erzehlet wird. Auff alle und jede Täg deß gantzen Jahrs/ durch die zwölf Monaten zierlich unterschieden und außgetheilet. Und zwar für alle Tag gewiß eine/ auch zwey oder drey wunderbarliche schöne Hiftorien zu finden/ von unterschiedlichen Heiligen/ Jo ein wunderthätiges und lobwürdiges Leben geführt und vollbracht haben. Sampt einem außführlichem Calender/ und befonderm Register/ darin die Ordnung der Hiftorien/ wie auch der summarifche Inhalt aller befchriebenen Leben der Heiligen kürztlich und klärlich auffgezeichnet und erwiefen wird. Erfter Truck. Durch P. F. Dionysius von Lützenburg/ Capuciner=Ordens/ der Rheinifchen Provintz Predigern. Cum Gratia & Privilegio Sacrae Caefareae Majestatis. Franckfurt am Mayn/ In Verlegung Johann Melchior Bencard Buchhändlers. [1684]

Podle počtu reedic nejpoučárnější Dionysiovo dílo, vydávané v upravené podobě ještě v polovině 19. století. Další, rozšířená vydání (*Von neuem überfehen/ verbeffert/ und mit raren Hiftorien vermehret*) vyšla v tomtěž nakladatelství roku 1690⁷ (* *Franckfurt am Mayn/ In Verlegung Johann Melchior Bencard/ Buchhändlers. Im Jahr M DC XC.*) a 1699 (* *Franckfurt am Mayn/ In Verlegung Johann Melchior Bencard/ Buchhändlers. Im Jahr M DC XCIX.*). Na příkaz nadřizovaných byla kniha po Dionysiově smrti přepracována Martinem z Cochemu a vydávána dále, patrně počínaje rokem 1709 (*Franckfurth am Mayn, Bencard*),⁸ s upraveným titulem: *Verbefferte Legend Der Heiligen/ Das ift: Eine fhöne/ klare und anmuthige Befchreibung des Lebens/ Leydens und Sterbens Von den lieben Heiligen Gottes. Auff alle und jede Täg des gantzen Jahrs; Durch Patrem Dionysium von Lützenburg der Rheinifchen Provintz Capuciner/ Gefetzt und außgetheilt: Nach deffen gottfeligen Ableben aber aus Geheiß der Obern/ von gar vielen Fehlern gereiniget/ mit zierlicherem Stylo verbeffert/ mit hundert und dreyßig neuen fhönen Legendan An statt der gar zu kurtzen und zu schlecht befchriebenen Leben der Heiligen gezieret/ außstaffirt/ und viel besser als jemal zuvor eingerichtet und außgearbeitet worden Durch P. Martin von Cochem der Rheinifchen Provintz Capuciner/ Jubilarium und Seniozem.* V katalogích knihoven a v literatuře jsem zaznamenala vydání z roku 1710 (* *Franckfurth am Mayn In Verlegung Johann Melchior Bencard Buchhändler Im Jahr M DCC X*), 1712 (*Franckfurth am Mayn: In Verlegung J. M. Bencard, Buchhändler*), 1717 (*Cölln und Franckfurth: verlegung Carl Joseph Bencard*), 1723 (*Cölln und Franckfurt: Bencard*), 1724 (*Cölln und Franckfurt: Bencard*), 1726 (* *Cölln und Franckfurth/ Bey Carl Joseph Bencard feel. Wittib, Buchhänd. Anno M. DCC. XXVI.*), 1737 (*Cölln, Franckfurth [!]: Verlag Noethen*), 1740 (dvě různá: *Mindelheim, München: Fuirer* a *Cölln, Franckfurth: Verlag Noethen*), 1741 (*Mindelheim, Augspurg: Verlegt Gregori Fuirei Buchbinder und Mathaus Rieger*

⁷ Roth (1984: 30) uvádí ještě vydání z roku 1685, které se mi nepodařilo dohledat.

⁸ Přesné datum 1. přepracovaného vydání se mi nepodařilo zjistit; toto je rok nejčastěji zmiňovaný v literatuře a doložitelný knihovními katalogy. Roth (1980: 682) uvádí oproti tomu první přepracované vydání v Kolíně nad Rýnem roku 1705, jeho existenci se mi ale nepodařilo ověřit v žádném katalogu. Na druhou stranu podle katalogu františkánského kláštera v Salzburku se zdá, že ještě roku 1706 vyšel u Bencarda ve Frankfurtu původní, neupravený text. V českých knihovnách jsem jako nejstarší dohledala přepracované vydání z roku 1710, podle nějž je také citován titul.

Buchhandler von Seehausen), 1745 (*München, Mindelheim*), 1747 (dvě rúzná: *Mindelheim: Fuirer a Cölln, Franckfurth: Verlag Noethen*), 1748 (dvě rúzná: *München, Mindelheim: Fuirer a Linz: F. A. Ilger*), 1750 (*Gedruckt zu Sultzbach: Verlegts Johann Peter Wolffs seel. Erben*), 1751 (*München, Mindelheim*), 1754 (dvě rúzná: *Lintz: verlegts Frantz Antoni Ilger a München, Mindelheim*), 1755 (dvě rúzná: *München, Mündelheim: Fuirer a Cölln, Franckfurth: Verlag Noethen*), 1758 (*München, Mindelheim: Fuirer*), 1761 (*München, Mindelheim: Fuirer*), 1763 (dvě rúzná: *München und Mindelheim: Verlegts Gregori Fuirer a Sultzbach: J. P. Wolffs*), 1764 (*Augsburg: Rieger*), 1765 (*Augsburg: Verlegts Matthäus Rieger, Buchhändler*), 1767 (*Augsburg: Rieger*), 1768 (*München, Mindelheim: Fuirer*), 1769 (* *Augsburg, Verlegts Matthäus Rieger und Söhne*), 1774 (*Augsburg: verlegts Matthäus Rieger und Söhne*), 1779 (*Augsburg: verlegt von Matthäus Riegers sel. Söhnen*), 1784 (*Augsburg: Rieger*), 1789 (*Augsburg: Rieger*), 1793 (*Augsburg: verlegt von Matthäus Riegers sel. Söhnen*) a 1799 (*Augsburg: Rieger*).

Přínejmenším v 19. století vycházela také vydání s jinou variantou začátku titulu:⁹ *Große Haus-Legend det Heiligen, Das ist: Schöne, klare und anmuthige Beschreibung des Lebens, Leidens und Sterbens der heiligen Gottes auf alle Tage des Jahres/ von P. Dionysius von Lützenburg [...] Nach dessen gottseligem Ableben von vielen Fehlern gereinigt von P. Martin von Cochem* (2 díly, *Augsburg: Riegert, 1808*), později se titul ještě zjednodušil: * *Legende der Heiligen, das ist: Eine schöne, klare und anmuthige Beschreibung des Lebens, Leidens und Sterbens von den lieben Heiligen Gottes auf alle Tage des ganzen Jahres, gesammelt und verfaßt durch P. Dionysius von Lützenburg, verbessert durch P. Martin von Cochem. Neu herausgegeben von mehreren katholischen Geiftlichen. Erster Theil, enthaltend die erste Jahreshälfte. Landshut, 1844. Druck und Verlag der Jof. Thomann'schen Buchhandlung. (2. díl vyšel tamtéž 1845.)*

4. * **Kunft Nimmer zu sündigen/** *Das ist/ Eine außführliche/ wahrhafft/ historishe und gründliche Beschreibung Der vier letzten Dingen deß Menschen/ Nemlich Deß bittern Todes/ Deß Letzten Gerichts/ Deß höllischen Feurs/ Der himmlischen Freuden. Es wird alles durch Schrift=mäßigen Beweis/ erfchröckliche Exempeln und kräfttge Wörter dermassen beweglich und anmuthig erzehlet/ daß auch der hartnäckigste und boßhafftige Sünder zu ernsthafter Beßerung seines Lebens schreiten wird; wofern ein Fünckelein wahrer Vernufft in ihm verblieben/ und zu finden ist. Die Prediger und Verkünder deß allerheiligsten Worts GOTTES haben am Ende deß Buchs ein Register/ sambt den gehörigen Exordiis verfertiget/ darinn sie angewiesen werden/ wie sie auff alle Sonntage deß gantzen Jahrs von diser Matery zum Volck predigen/ und ihm ein heylfame Forcht/ das verruchte Leben zu beßern/ einjagen mögen. Erster Truck mit Kupfferen geziehret. Cum Gratia & Privil. Sac. Caef. Majestatis. Durch P. F. DIONYSIUM von Lützburg/ deß H. Seraphischen Ordens S. Francisci Capucinatorum der Rheinischen Provintz Prediger. Elwangen/ Jn Verlegung Arnold Heyl/ Buchhändlers. 1685.¹⁰*

2. vydání vyšlo * *Nürnberg Jn Verlegung Georg Lehmann, Buchhändlers. Anno. M. D.CC.V. [= 1705]* a podle Malgeta (2005: 106) se o něj zasloužil Martin z Cochemu.¹¹

⁹ V katalozích jsem narazila na vydání s tímto titulem už k roku 1773 (*Augsburg: Riegert*), nejsem si ale jistá, jestli nejde o záměnu s dílem velmi podobného názvu od Caspara Erhardta, které v tomto roce a u tohoto nakladatele prokazatelně vyšlo.

¹⁰ Roth (1984: 30) uvádí kromě toho ještě jedno vydání z tohoto roku, a to z Frankfurtu a pouze pod názvem *Von den vier letzten Dingen*.

¹¹ Z českého (resp. moravského) hlediska je zajímavé, že před frontispis obou vydání je vězána rytina, na níž je vyobrazen „Hochwürdig-HochEdelgebohrner Herr Ferdinand von Ullerstorff und Niembsch, Sacrae Theologiae Doctor Protonotarius Apostolicus und der Vornehmen Collegiat-Kirchen auf dem Petersberg zu Brünn Canonicus Curatus.“

5. * **Jährliche Sechstägige Vbung/** Oder Hochnutzliche und sehr nothwendige Weiß und Manier Wie ein jeder Religioß oder Ordens=Geistlicher so seinem Beruff treulich nachzukommen verlangt/ jährlich sechs Tag lang Die Exercitia Halten/ sein Gemüth mit Gott versamlen/ eine General oder Jährliche Beicht verrichten/ und sein Leben in einen beßern Stand setzen solle. Es seynd diese Exercitia gantz practicè und auff solche kräftige/ wie auch leichte Weiß beschriben/ daß auch ein jeder einfältiger Leyenbruder/ und deß Betrachtens unerfahrene Kloster=Jungfrau dieselbige ohne Mühe halten/ und zu ihrem größten Seelen=Nutzen practicieren und üben mag. Durch P. DIONYSIUM von Lützburg der Rhein. Provintz Capuc. Ordès Predigern. Cum Privil. Caesar. & Auctorit. Superiorum. Dillingen/ In Verlag und Truckerey Joh. Caspar Bencards/ Acad. Buchhandlers. Im Jahr/ 1687.

6. * **Sicherer Himmels=Weeg/** Oder Die durch Christum und seine Heiligen gebahnte Creutz=Straß. Das ist/ Gantz neu erfundene/ völlig außgearbeitete/ mit schönen Exordiis und gehörigen Conclutionibus, mit raren Concepten und anmüthigen Moralitäten/ mit überflüssigen Citationen und erwünschten Materien versehene/ gezeiherte und außpolierte Sonn= und Feyrtags Predigen Fürnehmlich/ und schier alleinig auß Göttlicher Schrift/ wie dan auch nach Nothdurfft auß den Heiligen Vättern treulich gezogen/ den Predigern und Seelforgern zum Trost/ umb ohne weiters Studieren und Arbeiten das Wort GOTTes nutzlichst den Zuhörern fürzutragen/ sie durch die gebahnte Creutz=Straß auff den hohen Himmels=Berg zu begleyten/ und letztlich in die immerwehrende Seeligkeit unfehlbar einzuführen/ in gegenwärtige gantz bequeme Form gesetzt. ANNUALE PRIMUM. Deme/ geliebts GOTT/ noch mehrere folgen werden. Durch P. DIONYSIUM von Lutzemburg/ der Rheinischen Provintz Capuciner Ordens Predigern. Cum Gratia & Privilegio Sac. Caes. Majestatis, & auctoritate Superiorum. Gedruckt zu Dillingen/ In Verlag und Truckerey Johann Caspar Bencards Acad. Buchhandlers. Durch Johann Federle. Im Jahr Christi/ 1687.

7. * **Entdeckter Höllen=Weeg/** Allen Sünderen zu fliehen. Das ist/ Gantz neue und bewegliche/ hertztringende und nachtruckliche/ zierliche und außführliche Sonn= und Feyrtags=Predigen. Wie der Weeg zur Höllen nicht allein breit und gebahnt/ sondern auch finster/ krumm/ gefährlich und verdammlich sey/ darauff sehr viele in Begleitung der Welt und deß Fleisches/ dem laidigen Sathan nachlauffen/ sich je länger und mehr in seine Bänd verfricken; Christum verachten/ seine heiligste Gebott mit Füßen treten/ und letztlich ewig zu Grund gehen: auff daß sie die Augen eröffnen/ jhre äußerste Gefahr beobachten/ und jhre arme Seelen auß allen Kräfften davon erretten und befreyen mögen. Alles mit schönen Figuren/ vielfältigen Texten/ und kräftigen Argumenten/ sonderlich der H. Schrift/ wie dann auch nach Nothturfft mit den Gezeugnußen der H. Vättern/ und gehörigen Registeren versehen/ geziehret und polieret: umb den Verkünderen deß Göttlichen Worts/ sonderlich aber den Seelforgern/ die große Mühe im Studieren zu benehmen/ wie dann auch eine kräftige Manier/ Christo viele Seelen zu gewinnen/ an die Hand zu geben. ANNUALE SECUNDUM. Deme/ wils GOTT/ ein Werck/ Predigen Christi intituliert/ bald wird folgen. Durch P. DIONYSIUM von Lutzemburg/ der Rheinischen Provintz Capuciner Ordens Predigern. Cum Gratia & Privilegio Sac. Caes. Majestatis, & auctoritate Superiorum. Gedruckt zu Dillingen/ In Verlag und Truckerey Johann Caspar Bencards Acad. Buchhandlers. Durch Johann Federle. Im Jahr Christi/ 1688.

Lze chápat i jako 2. díl předchozího. Údaje dobových katalogů a kronikářů o možných dalších vydáních obou těchto svazků (např. Konstanz, 1687) se zatím nepodařilo potvrdit; přinejmenším 2. díl ale patrně znovu vyšel roku 1729 (Köln, Hildesheim; viz Mehr, 1945: 340–341, 347).

8. * **Der groffe Marianifche Calender/** Das ift: Denckwürdige Gefchichte= und anmütige Hiftorien von der allzeit gebenedeyten und Glorwürdigften Jungfrauen MARIA, Welche vor difem in dem mehrmahl außgangenen MARIAE Stammen=Buch geftanden/ Und von dem Ehrwürdigen Herrn LEONARDO Mayr/ Pfarrherrn und Land=Dechanten zu Neuburg an der Donau in Truck gegeben/ Nummehr aber von neuem abgefchriben/ forgfältig verbeffert/ und durch einen groffen Zufatz der fchönften Miracklen/ außßerlefnften Gefchichten/ und von wenig=bekanten Hiftorien/ fo auß vilen H. H. Vättern und bewehrten Scribenten zufammen getragen/ alfo vermehrt worden/ daß diß Buch recht und wohl Der groffe/ täglich= und imerwährende Calender Unfer Lieben Frauen mag genant werden. Der Marianifche Lefer findet auch darinn unterfchidliche andächtige Formen/ die allerfeeligfte Jungfrau täglich zu verehren und zu preifen. Item/ was für ein groffen Lohn alle und jede rechte Liebhaber/ andächtige Diener/ und wahrhafftige Dienerinnen difer Mutter der Barmhertzigkeit hier zeitlich und dort ewig zu gewarten haben. Durch P. F. DIONYSIUM von Lützburg/ der Rheinifchen Provintz Capuciner=Ordens Predigern. Cum Gratia & Privilegio S. Caef. Majestatis, & Permittu Superiorum. Augfpurg und Dillingen/ In Verlag Johann Caspar Bencards Buchhandlers. Im Jahr Chrifti 1695.

2 svazky. Přepracování knihy * MARIAE Stammen buech. Denckwirdige historië auff alle tag des Jars. Darauß Zülehren villerley andechtige Form und weiß Gott vnjern Häiland, vnd die hochfeligfte Mütter Gotter Mariam Züverehren. Getrückt Zü Dilingen in Verlrögung Caspari Sutoris. Permittu Superiorum An. M DC. XXXii. [= 1632].¹² Podle Rotha (1984: 30) vyšla další vydání roku 1704, 1727 a 1741; prostřední z nich podle Malgeta (2005: 108) zásluhou a s opravami Martina z Cochemu (ten ale zemřel už roku 1712, pravděpodobnější by tedy byl jeho podíl už na vydání z roku 1704).

9. * **Die Güldene Legend Von Christo.** Das ift: Neue Befchreibung aller Hochheiten und Geheimnuffen deß gantzen Lebens Chrifti/ bestehend in dreyffig anmutigen Gefprächen oder Lobs=Verfamlungen. Darin all das jenige/ was in der gantzen Theologi von Christo gehandelt wird/ und von dem gemeinen Mann biß dato gründlich zu wissen verlangt worden/ außführlich/ finnreich und anmutig dergestalt beschriben wird/ daß der/ fo nur recht lesen kan/ alles verstehen/ vor allem aber ein wahrer inner= und eußerlicher Chrift werden mag. Auß einem Frantzöfifchen geiftl. Scribenten genommen/ fo in gantz Franckreich/ nach Auffag der Frantzosen selbsten/ seines gleichen niemal gehabt/ und ins Teutsche überfetzt. Diesem ift beygefüget Die Befchreibung der Stadt Jerufalem/ und aller von Chrifto geheiligten Oertern im gelobten Land/ bestehend in dreyffig Pilgerfarten: In deren Ablefung ein jeder nicht nur die jetzige Befchaffenheit deß H. Lands erlernet; sondern auch alle und jede H. Oerter inner= und außer Jerufalem zu Hauß im Geift befuchet/ und andächtig verehret. Diß Werck/ fo mit einem vierfachen Register versehen/ dienet nicht nur dem gemeinen Mann zum Heyl/ sondern auch allen Seelforgern und Predigern zu einem reichen Schatz der Materien/ Für alle Sonn= und Feyrträge; Um von den Hochheiten und Geheimnuffen Chrifti dem Volck folche Sachen zu predigen/ fo biß dato in unferen Teutschen Landen wenig oder gar nicht erhört worden. Durch P. F. DIONYSIUM von Lützburg/ Priestern/ und der Rheinifchen Provintz Capuc. Ordens Predigern. Cum Gratia & Privilegio S. Caef. Majestatis, & Facultate Superiorum. Franckfurt am Mayn/ In Verlegung Johann Melchior Bencards. M DC XCVIII. [= 1698]

Přepracování díla francouzského kapucína Louise-Françoise d'Argentan *Conferences theologiques et spirituelles du chrestien interieur sur les grandeurs de Jesus-Christ, Dieu-Homme* (1. vydání Paris, 1676; autora, jakožto osobu podeziranou z kvietismu, Dionysius raději

¹² Toto je nejstarší vydání, které se mi podařilo dohledat, kniha ale vycházela opakovaně, a to i v 18. století.

nejmenuje). Vyšlo patrně místo dříve zamýšleného titulu *Predigen Christi*, o jehož přípravě Dionysius mluví v předmluvě k 1. vydání *Kunft Nimmer zu sündigen* (f.)(iv), který je ohlašován v titulu *Entdeckter Höllen=Weeg* a na který bylo představenými rýnské provincie opakovaně vydáno tiskařské privilegium (Mehr, 1945: 341, 350–354).

10. * **Die güldene Legend Von Unser lieben Frauen/** Das ist: Neue Beschreibung aller Hochheiten und Geheimnißten des gantzen Lebens dieser allerfeligsten Jungfrauen/ Bestehend in dreyßig Anmuthigen Lobs=Verfammlungen. Darin all dasjenige/ so der gemeine Mann biß dato von unser lieben Frauen und ihren Freunden gründlich zu wissen verlanget/ ausführlich/ sinnreich und anmuthig dergestalt beschrieben wird/ daß der/ so nur recht lesen kan/ alles verstehen/ vor allem aber ein wahrer Diener Christu und Mariä werden mag. Aus einem Franztöfischen geistlichen Scribenten genommen/ so in gantz Franckreich/ nach Aussag der Franctzen selbsten/ seines gleichen niemal gehabt/ und ins Teutische übersetzt. Diesem ist beygefügt Die Beschreibung aller bewußten heiligen und miraculösen Oertern der Mutter GOTTes durch die gantze Welt/ Bestehend in dreyßig Pilgerfarten. In deren Ableßung ein jeder nicht nur deren Ursprung erlernt/ sondern auch zu allen und jeden ordentlich walfartet/ und die seligste Jungfrau an allen/ obwol er keinen Fuß vor die Thür setzet/ in einem Jahr von Tag zu Tag andächtig verehren kan. Diß Werck/ so mit einem vierfachen Register versehen/ dienet nicht nur zur Lehr und Andacht/ sondern auch allen Seelforgern und Predigern zu einem reichen Schatz der Materien/ wan sie wollen/ Für alle Sonn= und Feyrtäg; Um von den Hochheiten und Geheimnißten der Mutter GOTTes/ wie auch ihren heiligsten Freunden/ dem Volck solche Sachen zu predigen/ so diß daro in unseren Teutischen Landen wenig/ oder wol gar nicht erhört worden. Durch R. P. DIONYSIUM von Lützburg/ Priestern/ und der Rheinischen Provintz Capuciner Ordens Predigern. Cum Gratia & Privilegio S. Caesar. Majestatis & Facultate Superiorum. Franckfurt am Mayn/ in Verlegung Johann Caspar Bencards/ Buchführers zu Augspurg und Dillingen. Anno M DC XCIIX. [= 1698]¹³

Taktéž přepracování spisu Louise-Françoise d'Argentan, tentokrát *Conferences theologiques et spirituelles sur les grandeurs de la tres-sainte Vierge Marie, Mere de Dieu* (1. vydání Rouen, 1680). Vyšlo současně s předchozím spisem a svou stavbou mu také zcela odpovídá (v rukopise ale bylo hotově už o rok dříve – viz Mehr, 1945: 356). 2. vydání *Franckfurt, Dillingen: Bencard 1727*.

11. * **Der Groffe Catechismus/** Das ist: Eine/ in Göttlicher Schrift gegründete/ von den Heil. Vättern und Concilien der Kirchen/ wie auch andern bewährten Theologen Außführliche Erklärung Aller nothwendigen Artickel oder Glaubens=Puncten/ In fünf Theil unterschieden/ Nach dem Catechismo Canisii: Darinn die Theil oder Haupt=Puncten in Capitelen/ die Capitel in Christliche Lehren/ die Christliche Lehren aber dergestalt in kurtze Fragen und klare Antworten abgetheilet seynd/ daß die Gelehrte ihr Genügen/ die Unstudierte aber all das antreffen/ so in der gantzen Theologi von Glaubens=Sachen außführlicher gelehret wird/ und sie zum Heyl ihrer Seelen/ wie auch Befriedigung ihres Gewissens vonnöthen haben. Es finden allhier die Seelforger und Catechisten alles/ so zur Haltung der Kinderlehr erfordert wird/ also/ daß auch so gar die zu den Kinder=Lehren gehörige Historien und Exempeln allzeit beygefüget worden. Der gemeine Mann aber hat in diesem Werck die nothwendige Unterweisung/ was er glauben/ wie er hoffen/ sein Gebett verrichten/ Gott und den Nächsten lieben/ die Sünde fliehen/ und sich in allem Guten üben solle. Mit zweyen außführlichen Registern/ Durch R. P. Dionysium von Luxemburg/ Capuciner=Ordens/ der Rheinischen Provintz Predigern.

¹³ Roth (1984: 30) uvádí jako místo vydání pouze Frankfurt nad Mohanem, patrně má ale na mysli týž tisk.

Cum Privilegio Sac. Caesar. Majeſtatis, & Facultate Superiorum. Mayntz/ In Verlegung Johann Caſpar Bencards/ Buchhändlers. 1698.

Další vydání vyšlo podle Rotha (1984: 30) roku 1728 v Augsburgu a Dillingenu.

Další díla uváděná v literatuře, pravděpodobně omylem (většinou patrně totožná s některým výše zmíněným, v některých případech snad reedice nebo úpravy s pozmeněným titulem):

Historien und Predigten Christi (Dillingen 1690, Frankfurt 1692, 1704),¹⁴ *Der große marianische Calender, das ist die denkwürdigen Historien der Jungfrau Maria* (Dillingen, 1695), *Schatz der katholischen Lehre* (Augsburg, 1697), *Goldene Legende von Gott und der heiligen Jungfrau* (Frankfurt, 1697), *Märtyrerbuch, oder Tägliche Lesung der Thaten der Heiligen* (Augsburg, 1700), *Legenda Sanctorum (Legende der Heiligen; Frankfurt, 1708-1717), Predigten* (Cölln, 1715), *Gebetbuch für die Feste Christi, Vita sanctorum* (Wien: Carl Jos. Bencards Wittib, 1725); výjimkou by snad mohla být *Deß heiligsten Hertzens Christi Gebett=Buch* (Augsburg, Dillingen, 1700), zmiňovaná Rothem (1984: 30), která mohla vyjít anonymně a dnes bude těžké ji identifikovat.

Jak vidíme, Dionysius začal psát ve věku asi 30 let, v době, kdy už spisovatelská činnost Martina z Cochemu běžela na plné obrátky (viz kapitolu 2.3). Z počátku vydával v podstatě jeden titul ročně, kolem roku 1690 ale vidíme určitou přestávku, danou patrně jednak jistými obtížemi s představenými (viz kapitolu 2.3) a jednak zdržením způsobeným změnou spisovatelského záměru u knihy kázání o Kristu (viz výše). Většina jeho knih se vyznačuje i na dobové zvyklosti poměrně dlouhým a podrobným titulem, v němž se kromě zevrubného popisu obsahu spisu někdy i avizuje následující dílo, hlavně se v něm ale vysvětluje doporučený způsob užívání, a také komu je kniha určena. Toto určení je při tom obvykle dvojí – jednak nejširším vrstvám obyčejných lidí („dem gemeinen Mann“, „der/ fo nur recht lefen kan“)¹⁵ pro jejich každodenní soukromou pobožnost, věcné i morální poučení, duchovní posílení i zábavu, a jednak kněžím jako pomůcka pro přípravu kázání, určených opět nejširšímu publiku (tomuto použití mají napomáhat i podrobné rejstříky, jimiž autor své knihy vybavuje). O takové podvojně zacílení se snaží i ve svém zpracování Canisiova *Katechismu* (č. 11): doporučuje ho jak dospělým obyčejným lidem pro poučení, tak duchovním pro výuku dětí.

Podobně jako Cochem se tedy Dionysius snaží koncipovat svá díla tak, aby mohla čtenáře provázet doslova každý den jeho života, nebo ještě lépe, aby skrze ně mohl svůj život každý den křesťansky prožívat. Nevolí k tomu však formu modlitební knihy, ale zůstává v zásadě tam, kde se cítí nejsilnější: v oblasti homiletiky (však se také vždy podepisuje jako „kazatel“) nebo homileticky pojatého hagiografického materiálu, tedy příběhů ze života Krista, Panny Marie a svatých, které mohou být námětem jak kázání, tak rozjímání. Ty navíc rozhojňuje o jakousi „cestopisnou“ dimenzi, tedy pomáhá čtenáři lépe se vcítit do vyprávění tím, že jej jako poutníka zavádí na místa, kde se děj odehrál. Vždy ale vychází, podobně jako jeho souvěcí spolubratři, primárně z Písma, Otců a církevních

¹⁴ Viz výše (č. 9).

¹⁵ Podle Eybla (1999: 407) však bylo publikum takového náboženskyvzdělavatelne literatury fakticky tvořeno spíše městským obyvatelstvem zvyklým pravidelnému čtení (včetně autorů samých) než téměř negramotnými zemědělci: „Die ‚Volkstümlichkeit‘ der Erbauungsliteratur kennzeichnen den intendierten, nicht aber den empirischen Leser.“

autorit a vyhýbá se naopak antickým autorům nebo pohádkovým či světským exemplům (Mehr, 1945: 300).

Na rozdíl od Martina z Cochemu se Dionysius úplně nezříká ani konfesní polemiky (č. 2), i když i tady mu jde spíše o praktický návod, jak přesvědčovat nekatolíky, než o zpracovanou učenou argumentaci. Na rozdíl od něj také zřejmě nenapsal žádný latinský spis, přestože jedno z jeho děl, duchovní cvičení (č. 5), je určeno primárně pro řeholníky (ale i pro laické bratry a řeholnice). Pokud přepracovává cizí dílo, jde spíše než o překlad o poměrně zásadní adaptaci, při které mění celou koncepci spisu tak, aby lépe vyhovovala jeho záměru. Jeho knížka o posledních věcech člověka (č. 4) svou kompozicí i výtvarnou výzdobou připomíná Manniho *Věčný pekelný žalář*, i ona je ale doplněna o rejstřík a návrhy vhodných exordií tak, aby ji mohli co nejsnáze používat kazatelé. Největší oblibu ze všech Dionysiových knih si ale získaly jeho legendy o svatých (č. 3), které vyšly v několika vydáních už za jeho života a hlavně doslova nescíslněkrát po jeho smrti v podobě upravené (obsahově i stylisticky) Martinem z Cochemu.

2.3 Vztah k Martinovi z Cochemu

Dionysius z Lucemburku a jeho starší spolubratr Martin z Cochemu měli mnoho společného. Oba byli v přibližně téže době příslušníky rýnské kapucínské provincie, občas pobývali v týchž kláštorech (např. v Ehrenbreitsteinu v letech 1687–1688, kde Dionysius působil jako vikář a Martin zde napsal některá cenzurní schválení k jeho knihám; Roth, 1984: 18), intenzivně se věnovali spisovatelské činnosti, svá díla si někdy navzájem cenzurovali (viz níže) a při jejich publikování se potýkali s týmiž problémy (Mehr, 1945: 337). Oba působili jako kazatelé zejména mezi lidovým publikem (a měli, jak už bylo řečeno, velmi rezervovaný vztah k jazykově a obsahově exkluzivnímu kazatelství) a sepsali podobným stylem mnoho oblíbených knih podobného zaměření, tedy knih nábožensky vzdělávacích, v nichž vědomě kladli větší důraz na morálně-vzdělávací a emocionální působení na prostého čtenáře než na uměleckou působivost stylu. V mnoha jiných ohledech byli samozřejmě rozdílní – mj. v tom, že Dionysius byl následujícími generacemi vnímán spíše jako kazatel, Martin spíše jako katecheta (Mehr, 1945: 299) – v této chvíli se ale chci soustředit na to, co měli společného. Začneme nejprve stručným shrnutím základních údajů o starším z obou spolubratrů.

O Martinovi z Cochemu existuje nepřehlédnutelně více literatury než o Dionysiovi z Lucemburku. Kromě hesel v různých encyklopediích (týchž jako v případě Dionysiově, i některých dalších), je to jeho „standardní biografie“ od J. Ch. Schulteho z roku 1910 (a několik dalších tištěných i netištěných prací téhož autora z počátku 20. století) a dále jak novější bio-bibliografické práce přinášející dílčí doplnění a opravy, tak práce věnované dílčím otázkám.¹⁶ Narodil se 13. prosince 1634 v Cochemu v rodině, jejíž příjmení znělo Linius a jež patřila mezi přední rodiny městečka (pravda, tehdy čítajícího asi 400 rodin). Jeho otec byl kloboučníkem a kromě budoucího kapucína měl celkem ze dvou manželství zřejmě ještě dvě dcery a jednoho syna. Druhého března 1653 vstoupil

¹⁶ Já jsem pracovala zejména s nejnovějšími bio- a bibliografickými pracemi: Signer, 1963; Roth, 1984; Lehmann, 1985. A také s novějšími slovníkovými hesly, zejména: Roth, 1980; Mehr, 1990; Persch, 1993. V elektronické verzi posledního jmenovaného je též uveden asi nejúplnější (a průběžně doplňovaný) seznam sekundární literatury.

Martin do kapucínského noviciátu (patrně v Kolíně nad Rýnem), po roce složil slavné sliby a někdy mezi lety 1657–1659 byl vysvěcen na kněze. Až do roku 1663 ale absolvoval řádová studia (organizovaná tehdy jako malá skupina studentů s jedním lektorem), a to převážně v Aschaffenburgu. Během celé této přípravy se naučil nejen písemně vyjadřovat německy a latinsky, ale osvojil si i francouzštinu a do určité míry i řečtinu a hebrejštinu. Hned následující rok po skončení studia se on sám stal lektorem skupinky studentů v Mohuči a v této funkci působil až do roku 1668. Už v této době vydal svou první knihu, katechismus *Kinderlehr-Büchlein* (Köln, 1666), jež byla natolik úspěšná, že ho nakladatel vybízel, aby se napříště plně věnoval spisovatelské činnosti. Podle počtu vydaných knih – odhady se pohybují mezi 30 a 80, podle toho, zda započítáváme pouze základní vydání, nebo i vydání přepracovaná, rozšířená či zkrácená, publikovaná pod různými názvy¹⁷ – by se zdálo, že si pater Martin vzal toto doporučení k srdci, nesmíme ale zapomínat, že kromě toho vykonával i práci kazatele, katechety, zpovědníka a misionáře mj. v Ehrenbreitsteinu, Bensheimu, Nothgottes u Bingen, Trevíru, Königsteinu na Taunu nebo Dieburku a zastával také úřad vizitátora a misionáře v mohučské arcidiecézi. Na vlastní žádost působil v letech 1689–1696 mimo svou domovskou provincii v Günzburgu na Dunaji, Pasově, Linci a v Praze, kde měl pro svou spisovatelskou práci dobré podmínky. Po návratu pak pobýval ve Walldürnu, kde vypomáhal v péči o poutníky, a roku 1699 znovu přijal časově náročnou a spisovatelsví nesvědčící funkci misionáře a vizitátora, tentokrát trevírské arcidiecéze. Posledních 12 let života ale strávil opět zejména psaním a přepracováváním starších děl v klášterech ve Waghäuselu, Bernkastelu, Aschaffenburgu, Mohuči a znovu Waghäuselu, kde zemřel jako vážený stařec a vzor zbožnosti dne 10. září 1712 ve věku 78 let.¹⁸ Ač skoro o dvě desítky let starší, přežil tedy Martin z Cochemu Dionysia z Lucemburku téměř o 10 let – proto také v literatuře vládou určité neshody v tom, koho z nich považovat za předchůdce a koho za následovníka. Tento spor je ale myslím snadné rozhodnout, vezmeme-li v úvahu, že první Martinova kniha vyšla o celých 16 let dříve než Dionysiova.

Z hlediska počtu děl i jejich vydání¹⁹ byl Martin úspěšnější než Dionysius – svědčí o tom i to, že jeho knihy byly rozšířeny i v německých koloniích v cizině (mj. v Banátu, na Ukrajině, v Uhrách, na Volze, v USA, Brazílii či Chile) a že byly přeloženy do mnoha jazyků včetně češtiny, maďarštiny, polštiny, rumunštiny, angličtiny, francouzštiny, španělštiny, portugalské, italštiny a nizozemštiny (Lehmann, 1985: 203). Jejich obliba mezi širokými vrstvami čtenářů, výrazná už za autorova života, navíc trvala i více než dvě století po jeho smrti, a to jak u německého či latinského originálu, tak i u překladů, včetně českých.²⁰

¹⁷ Srov. Roth, 1984: 45–72; Lehmann, 1985: 201. Persch (1993: 947–948) uvádí 24 větších knižních publikací, 26 dalších děl mu připisovaných, u nichž má ale o jeho autorství pochybnosti, a 16 rozsáhlejších knih z jeho spisů později sestavených.

¹⁸ Chronologický seznam dosud známých míst Cochemova pobytu včetně zde vydaných knih viz Roth, 1984: 31–32.

¹⁹ Srov. Roth, 1984: 45–72. Autorovi se v této době, která ještě nic nevěděla o možnostech digitálních databází, rešerší elektronických knihovnických katalogů apod., podařilo nalézt celkem 1767 vydání Cochemových děl, což ale evidentně ani zdaleka není všechno. Sládek (2007: 8) počítá vydání jeho děl v Čechách (bez ohledu na jazyk) a dochází k celkovému počtu více než dvou set, z toho více než 130 českých v 18. století.

²⁰ Např. různé varianty modlitební knihy *Guldener Himmels-Schlüssel* vyšly německy mezi lety 1900 a 1957 nejméně 46krát (Lehmann, 1985: 203). Pro češtinu srov. např. Cochem, Martin von. *Ctih. kněze Martina z Cochemu Výklad nejdražší oběti Mše svaté*. Přel. Řehák, K. L. Praha: Ladislav Kuncif,

Odmítavé stanovisko osvícenců, které je zjevné z jisté přestávky ve vydávání jeho děl na přelomu 18. a 19. století, z některých úředních nařízení²¹ i z různých satirických nebo přímo odsuzujících vyjádření (viz Signer, 1963: 7–8; Lehmann, 1985: 205), evidentně nemělo dost síly ji vymýtit, navíc mu brzy i mezi vzdělanci začal konkurovat kladný postoj romantiků, spojený s jejich obdivem ke středověku (Signer, 1963: 10).

Jaké konkrétně ale byly vztahy Dionysia z Lucemburku a Martina z Cochemu na poli literatury? Už jsem zmínila (srov. kapitulu 2.2), že mezi nejúspěšnější knihy Dionysiovy, ale vlastně i Martinovy patřila sbírka legend o svatých, tedy vlastně Martinovo přepracování a doplnění textu Dionysiova. Nebylo to však jejich první literární setkání – už první Dionysiovu knihu, *Leben Antichristi*, pater Martin doporučoval a údajně o ní tvrdil, že on sám schválně tuto látku ve svém díle *Leben Christi* vynechal.²² Jak jsem zmínila výše, podle odborné literatury si otcové Martin a Dionysius také navzájem cenzurovali některé spisy. Vzhledem k rozsáhlosti díla prvního z nich jsem neměla možnost ověřit toto tvrzení v případě jeho děl; pokud jde o Martinovu cenzuru Dionysiových knih, zaznamenala jsem ji z těch vydání, která jsem měla kompletně k dispozici, pouze v *Leben Antichristi* (1682, nikoli ale pozdější vydání), *Sicherer Himmels=Weeg* (1687) a *Entdeckter Höllen=Weeg* (1688).²³ Z těch nás samozřejmě zajímá nejvíce první posudek, (stejně jako ostatní) velice pochvalný, který označuje toto Dionysiovo dílo o životě Antikristově za „Hiftoriam Orbi Chriftiano, maximè vero indoctae Plebi à faeculo abditam, ex facrorum Bibliorum Arcanis, fanctorum Patrum Teftimoniis, ac doctiffimorum Interpretum Declarationibus laboriosè erutam, folide probatam, clarè illuftratam, tamque fuaviter enarratam, quod legentibus non folum jucunda & utilis, verum etiam plurimum neceffaria futura fit:“ (f.)o(7r), chválí tedy jak obsah, tak formu.

Jedna podobnost ve spisovatelské dráze obou spolubratří je však zvlášť nápadná: Martin i Dionysius měli v téže době určité potíže s povolením publikovat. 30. ledna 1690 se definitivně provincie (*Provinzdefinitorium*) rozhodlo předložit nadcházející provinciální kapitule (*Provinzialkapitel*) otázku, zda by nemělo být oběma spolubratřím psaní a vydávání knih zakázáno. Přímý písemný doklad o vyslovení zákazu se nedochoval, nicméně z různých indicií se zdá, že jim bylo 21. dubna 1690 spisovatelství opravdu dočasně zakázáno.²⁴ Noesen (1928: 141) to vysvětluje přílišnou lehkověrností obou autorů, pozdější badatelé naproti tomu zejména neslučitelností finančních příjmů z početných vydání knih s ideálem chudoby, spory s nakladateli a také nechutí některých současníků k jejich spisovatelskému stylu, vědomě upřednostňujícímu srozumitelnost a citové půso-

1933; nebo Cochem, Martin von. *Ctih. kněze Martina z Kochemu Prostomilá knížka, čili, K modlitbě, rozjímání i k životu dokonalému prostínky návod pro každého, na milý jazyk český volně přeložil Karel L. Řehák*. Vyd. 2. Praha: Vlast, 1904.

²¹ Např. v habsburské monarchii bylo roku 1786 vydáno nařízení požadující, aby byly knihy tohoto nepotřebného typu ničeny, a ještě dekret z 9. srpna 1826 zde zakazoval veškerá Cochemova díla vydaná před rokem 1790, tedy nepodrobená osvícenským cenzurám (Signer, 1963: 7–8). Srov. též příslušná hesla v Basch (2008–2013) a v jeho pramenech.

²² Roth, 1984: 18. V Cochemových spisech se mi bohužel zatím nepodařilo najít místo, na které Roth naráží, a v citované studii není odkaz uveden.

²³ Nikoli tedy např. v *Jährliche Sechstägige Vbung* (1687), což je patrně kniha, o které to tvrdí Noesen (1928: 140), nazýváje ji *Exerzitiënbüchlein*.

²⁴ Malget, 2005: 103; Lehmann, 1985: 202; Roth, 1984: 18. Nelze zatím spolehlivě říci, zda a nakolik tento zákaz nějak souvisel s výše zmíněným pobytem Martina z Cochemu mimo domovskou provincii, jak někteří dovozují.

bení na prostého čtenáře před náročnějšími uměleckými aspiracemi (Lehmann, 1984: 202). Je doloženo, že Dionysius v letech 1692 a 1695 žádal o zrušení zákazu a odvolával se při tom zejména na nutnost finančně podporovat svou starou, chudou a slepou matku. Ještě zápisy z generální vizitace P. Bernardina z Arezza z roku 1695 však v této věci zaznamenávají stížnosti na to, že oba spisovatelé působí neklid v provincii, v případě otce Martina podložené tím, že prý svévolně uzavírá smlouvy s novými nakladateli i tehdy, když provinciál už na dané dílo udělil privilegium, a také že si k sobě do Prahy vzal své příbuzné, které materiálně zajišťuje z neznámých zdrojů. Nevhodné chování otce Dionysia k nakladatelům mělo zase být důvodem sporu mezi bratry Bencardovými, tiskaři ve Frankfurtu a v Augsburgu, který byl v téže roce vedením provincie vyřešen nařízením, že augsburský tiskař obdrží dva a frankfurtský jeden Dionysiův rukopis k vydání; o vydavatelích dalších děl měl pak nadále vždy rozhodovat provinciál. (Fakt, že frankfurtský Bencard vedl s provincií i jiné spory, ale naznačuje, že všechna vina patrně nebyla jen na straně našich spisovatelů.) Kdy přesně byl zákaz publikovat oficiálně odvolán, nevíme, v každém případě přinejmenším otec Martin si z něj mnoho nedělal a během svého pobytu mimo domovskou provincii psal a vydával knihy dál (Roth, 1984: 18, 22). Z uvedených dobových stížností je ale myslím zjevné, že tato epizoda ze života obou autorů souvisela pravděpodobně mnohem více s otázkami finančními a disciplinárními než s pochybnostmi nad kvalitou a obsahem jejich děl.

2.4 Vydání *Života Antikristova*

Kniha *Leben Antichristi* je Dionysiovou prvotinou. Z hlediska počtu vydání je zároveň jeho druhým nejúspěšnějším dílem: průzkumem sekundární literatury a internetových katalogů velkých evropských knihoven se mi podařilo identifikovat celkem 12 vydání do konce 18. století, kdy zájem o německou verzi knihy opadá. Jsou to:²⁵

1. * *Leben Antichristi. Oder Außführliche/ gründliche und historische Beschreibung Von den zukünftigen Dingen der Welt. Allwo aus göttlicher Schrift/ Heiligen Vättern und anderen bewehrten Scribenten die Empfangnuß/ Stammen/ Geburt/ Kindheit/ Jugend/ Kriegen/ Lehr/ Falschheit/ Wunderwecken/ Verfolgungen/ Zerförung aller Gedächtnussen Christi/ Auffhörung deß täglichen Opffers in der gantzen Welt/ sambt der Himmelfart und Tod deß entsetzlichen Antichrists/ wie auch seines verfluchten Vorlauffers gründlich erzehlt und vor Augen gestelt wird. Es wird auch in gleichem die Ankunfft der H. Propheten Henochs und Eliä aus dem Paradeys/ deren Lehr/ Wunderwecken/ Straffen/ Leben/ Eyffer/ Tod und Himmelfahrt also deutlich und außführlich beschriben; daß daraus alle und jede Christen/ wie sie sich zu selber Zeit verhalten Jollen/ nit allein erlernen/ Jonder auch würcklich den Stricken deß Sathans und seines Dieners Antichristi entgehen können: wan sie nur alles in die Gedächnuß tieff eintrucken/ und die darin gegebene Erinnerungen durch andächtige Übung werckstellig machen. Es seynd auch alhie jene Zeichen/ so nach der Rabbiner Meynung vor der Ankunfft deß Judischen Messia/ sambt allem dem/ so die blunde Juden von ihrem zukünftigen Messia dem Antichrist*

²⁵ Exempláře, které jsem měla k dispozici fyzicky nebo v elektronické kopii, jsou opět označeny hvězdičkou, u ostatních vycházím z údajů knihovních katalogů. Vzhledem k tomu, že se titul od 2. vydání až na zcela drobné odchylky, nejčastěji pravopisné, nemění, uvádím dále pouze impresum a případně výslovně zmíněné číslo vydání a v poznámce knihovny, v jejichž fondech se mi po prohledání elektronických katalogů podařilo exemplář daného vydání najít, a případné umístění kopie na internetu.

hoffen/ trewlich verzeichnet: so dem begierigen Leser nit ein geringe Ergetzlichkeit/ und die Blindheit der elenden Juden meifterlich entdecken. Zum erstenmahl geschrieben und verfertigt Durch P. F. Dionysium von Lutzeburg Capuciner Ordens/ der Rheinischen Provintz Prediger. Cum Gratia & Privilegio Sacrae Caesareae Majestatis. Franckfurt/ In Verlegung Johann Petri Zubrods Seel. Witttib. Anno 1682.²⁶

2. * *Leben Antichristi. Oder: Außführliche/ gründliche und Historische Befchreibung Von den zukünftigen Dingen der Welt. Allwo auß Göttlicher Schrift/ heiligen Vättern/ und andern bewehrten Scribenten/ die gantze Histori vom Leben/ Wunderwercken und Tod Antichristi/ und seines Vorläuffers erklärt und erzehlt wird. Es ist auch alhie des H. Propheten Henochs und Eliae Wandel / Marter und Himmelfahrt außführlich beschreiben/ und gründlich erwiesen. Anjetzo von neuem überfehen/ corrigirt und verbessert; wie auch durch einen sonderbahren Zusatz vom Judifchen Messia ergröffert und vermehrt: so dem begierigen Leser nützlich/ und zu befferer Erkantnus dieser Histori dienlich seyn wird. Der zweyte Truck. Durch P. F. Dionysius von Lützeburg Capuciner=Ordens/ der Rheinischen Provintz Prediger. Cum Gratia & Privilegio Sacrae Caesareae Majestatis. Franckfurt/ In Verlegung Johann Petri Zubrods Seel. Witttib. In der Mayntzer=Gaß/ gegenüber der Carmeliter Kirch/ zu finden. Anno 1683.²⁷*

3. * *Der dritte Truck. [...] Franckfurt am Mayn/ In Verlegung Johann Melchior Bencard. M DC LXXXVI. [= 1686]²⁸*

4. * *Der vierdte Truck. [...] Franckfurt am Mayn/ In Verlegung Johann Melchior Bencard. M DC XCV. [= 1695]²⁹*

²⁶ ČR: Kapucínská provinční knihovna (dvakrát: sign. 11 E 85 z konventu v Třebíči a sign. 01 Ch 055 z konventu v Praze), mimo ČR: Bibliothek der Ludwig-Maximilians-Universität München (sign. 0001/8 Theol. 63), Universitätsbibliothek Eichstätt (sign. 04/1 B I 135), Studienbibliothek Dillingen (sign. Mag/X 690), Provinzialbibliothek Amberg (sign. 999/Theol. gen. 799), Staats- und Stadtbibliothek Augsburg (sign. Th S 388), Staatsbibliothek Passau (sign. S BBP/07 DCM 33), Stiftsbibliothek St. Gallen (sign. SGST 13500), Württembergische Landesbibliothek Stuttgart (sign. Theol. oct.4059), Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg (sign. A/107111), Bibliothek Herzogenburg (sign. C-28/3-26), Franziskanerkloster Bozen (sign. F 416), Grand Séminaire de Luxembourg (sign. LUX 100 9798), Bibliothèque nationale de France (sign. D-31922).

²⁷ VD17 23:706773E; ČR: Strahovská knihovna (sign. BF IV 161), Kapucínská provinční knihovna (sign. 07 G 097 z konventu v Praze), mimo ČR: Zentralbibliothek Solothurn (sign. ZBSO B 1142), Universitätsbibliothek Augsburg (sign. 221/BN 9000 D592 L4); Dombibliothek Freising (sign. M/210 00003), Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (sign. Xb 8678), Bibliothek der Philosophisch-Theologischen Hochschule Brixen (sign. XV.e.10), Barockbibliothek der Augustiner Chorherren Neustift (sign. 5699).

²⁸ ČR: Kapucínská provinční knihovna (sign. 02 D 060 z konventu v Mostě), Národní knihovna ČR (sign. 21 H 217), Moravská zemská knihovna (sign. ST1-0745.736), mimo ČR: Aargauer Kantonsbibliothek (sign. AKB Ma 1363); Universitätsbibliothek Eichstätt (sign. 04/1 SB I 1113), Universitätsbibliothek Augsburg (sign. 02/XIII.5.8.847), Dombibliothek Hildesheim (sign. 2 Jb 2164), Zentral- und Hochschulbibliothek Luzern (sign. G6.449.f.8), Kapuzinerkloster Brixen (sign. 17.14).

²⁹ ČR: Kapucínská provinční knihovna (sign. 20 F 021 z konventu v Kolíně), mimo ČR: Universitätsbibliothek Eichstätt (sign. 041/1 AÖ 3950), Erzbischöfliche Diözesan- und Dombibliothek Köln (sign. HA 2820), Barockbibliothek der Augustiner Chorherren Neustift (sign. 6707), Bibliothek der Benediktinerabtei Muri-Gries (sign. B 12 59), Det Kongelige Bibliotek, Nationalbibliotek og Københavns Universitetsbibliotek (sign. 201001690968).

5. * *Wien und Brün/ Zu finden bey Georg Lehmann. Anno 1716.*³⁰

Toto vydání se roku 1774³¹ dostalo v habsburské monarchii na seznam zakázaných knih (*Catalogus*, 1774: 175³²) a jeho zákaz byl zopakován i v následujících vydáních z roku 1776 (*Catalogus*, 1776: 169) a 1780 (*Catalogus*, 1780: 136).

6. * *Wien, Zu finden bey Georg Lehmann. Anno 1729.*³³

7. * *Kauffbeyren, Gedruckt bey Christian Starck, Catholischen Buchdrucker/ Anno 1742.*³⁴

8. *Wien: Verlegts Johann Paul Krauß, 1744.*³⁵

9. * *Wien, Verlegts Johann Paul Krauß, Buchhändler nächst der Königl. Burg. Anno 1745.*³⁶

10. *Kauffbeyren: Neth, 1750.*³⁷

11. *Wien, verlegts Johann Paul Krauß Buchhändler nächst der Kaiserl. Königl. Burg, anno 1764.*³⁸

12. * *Wien, Verlegts Johann Paul Krauß, Buchhändler nächst der Kaiserl. Königl. Burg. Anno 1771.*³⁹

³⁰ Dostupné elektronicky na Google books nebo z: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ86126406>; ČR: Strahovská knihovna (sign. EU V 12), mimo ČR: Österreichische Nationalbibliothek (sign. Alt Mag 308173-B), Universitätsbibliothek Eichstätt (sign. 04/1 B I 136), Studienbibliothek Dillingen (sign. Mag/CD 91.12.8), Staatsbibliothek Bamberg (sign. 22/Myst.o.45-a), Bayerische Staatsbibliothek München (sign. Exeg. 643).

³¹ Viz též Basch (2008–2013).

³² „[Leben] des Antichrifts, oder Befchreibung von den zukünftigen Dingen der Welt. Wien und Brün 1716. In 8.“

³³ Dostupné z: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN680549897>; ČR: Národní knihovna ČR (sign. 35 D 295), mimo ČR: Universitätsbibliothek Wien (sign. I-164821), Wienerbibliothek im Rathaus (sign. A-60513), Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen (sign. DD96 A 361), University of London, Warburg Institute Library (sign. FHH 495), Staatsbibliothek Passau (sign. S nv/Ge (b) 214(2)), Württembergische Landesbibliothek Stuttgart (sign. MC Theol.oct.4060).

³⁴ ČR: Kapucínská provinční knihovna (sign. 05 E 066 snad z konventu v Praze), Národní knihovna ČR (sign. XXXV F 307), mimo ČR: Bibliothek der Ludwig-Maximilians-Universität München (sign. 0001/8 Theol. 2488), Staats- und Stadtbibliothek Augsburg (sign. Th S 389), Dombibliothek Freising (sign. M/178 00621).

³⁵ Mimo ČR: Wienerbibliothek im Rathaus (sign. A-48811), Erzabtei St. Peter Salzburg (sign. SPS-23971), Bibliothek der Benediktinerabtei Metten (sign. 001.882), Dombibliothek Freising (sign. M/304 00294).

³⁶ Dostupné elektronicky na Google books a z: <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10411692.html> nebo <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ35013306>; mimo ČR: Österreichische Nationalbibliothek (sign. Alt Mag 304970-B), Universitätsbibliothek Eichstätt (sign. 04/1 AÖ 2037), Bayerische Staatsbibliothek München (sign. Exeg. 644).

³⁷ Mimo ČR: Provinzialbibliothek Amberg (sign. 999/Theol. asc. 267), Bibliothek der Benediktinerabtei Metten (sign. Mans 3941), Franziskanerkloster Bozen (sign. 491.54), Franziskanerkloster Brixen (sign. 162.1), Universitätsbibliothek Eichstätt (sign. 041/1 AÖ 6944, provenience: Kapuzinerkloster Neüötting, stará sign. Kap. IV 12° = 27), Barockbibliothek der Augustiner Chorherren Neustift (sign. 5586).

³⁸ Mimo ČR: Erzbischöfliche Diözesan- und Dombibliothek Köln (sign. Theol 2082).

³⁹ Dostupné z: <http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=njp.32101067678894;view=lup;seq=7>; mimo ČR: Universitätsbibliothek Eichstätt (sign. 041/1 AÖ 899), Archiv der Erzdiözese Salzburg (sign. 58014).

Podobně jako ostatní Dionysiovy knihy, i tato první je určena co nejširšímu okruhu čtenářů. Podle titulu i předmluvy 1. vydání považuje autor za svou hlavní zásluhu, že to, co bylo dosud známo jen vzdělancům znalým latiny, zprostředkovává lidem v jejich mateřské řeči. V předmluvě i v závěru je nabádá, aby si to, co přečetli, vštípili do paměti, aby jim to jednou, v době antikristovského pronásledování, pomohlo zachránit si svou duši. Otce a matky dokonce prosí, aby z knihy opakovaně předčítali dětem, aby si příběhy dobře zapamatovaly. Primární hodnotou je pro něj srozumitelnost, používá proto jednoduchý jazyk a nevyhýbá se podle svých slov ani dolnoněmeckým nářečním výrazům.

Z časových důvodů jsem bohužel zatím neměla možnost podrobně porovnat text jednotlivých vydání, základní prohlídka těch, která jsem měla dosud k dispozici, ale nasvědčuje tomu, že k podstatné změně titulu i textu knihy došlo pouze jednou, a to mezi 1. a 2. vydáním. Zatímco vydání z roku 1682 je děleno pouze na předmluvu, 50 číslovaných kapitol a krátký dodatek na konci, v němž se ohlašuje brzké vydání autorovy následující knihy, ve vydání z roku 1683 jsou text předmluvy a názvy i text některých dalších kapitol změněny (při zachování jejich počtu), dodatek za 50. kapitolou vynechán a místo toho je za ni přidána samostatná část *Der Judische Messias*, členěná na předmluvu, 8 kapitol, závěr a autorovu modlitbu. Tato podoba textu pak zůstává alespoň v těchto základních rysech stabilní i v dalších vydáních. To platí až na výjimky i pro cenzurní povolení a dalších paratexty (viz kapitolu 3.3.2) – i v 18. století, když se vydávání knihy přesouvá z Frankfurtu do Švábska a do Rakouska, zůstávají alespoň v těch vydáních, která jsem měla k dispozici, doporučení rádoých teologů a povolení představených řádu a mohučské arcibiskupské cenzury, tj. nová cenzura v Rakousku patrně neproběhla. To mohlo mít vliv i na proces povolování českého překladu.

Nepodařilo se mi najít žádné přímé vyjádření, proč bylo 2. vydání knihy přepracováno, z jeho podoby a z předmluvy k 1. vydání ale můžeme soudit, že jako problematické i sám autor vnímal promíšení pasáží týkajících se židovských představ o budoucím Mesiáši (podle Dionysia totožném s Antikristem), které autor podle svých slov popisuje podle židovských zdrojů, zejména Talmudu, se zbytkem textu, založeným zejména na bibli, církevních Otcích a dalších pro něj autoritativních autorech. V předmluvě k 1. vydání podrobně vysvětluje, že prvně jmenované pasáže nemají stejný status jako ostatní, čtenář jim nemá věřit, naopak, má si na nich uvědomit, jak moc Antikrist Židy svými kouzly podvádí. Patrně aby zcela zabránil možnosti splést si tyto úseky textu, přistoupil ve 2. vydání k vyčlenění samostatného dodatku o židovském Mesiáši. Kromě toho zřejmě poněkud přehodnotil (nebo musel přehodnotit) svou představu o adresátovi, protože v předmluvě k 2. vydání už nezdůrazňuje potřebu předčítat knihu dětem a také už nemluví o užívání nářečních, ale pouze snadno srozumitelných slov. V každém případě to, že jsou ve 2. vydání uvedena doporučení jiných dvou teologů než ve vydání prvním (tj. původní dobrozdání Martina z Cochemu a Dionysiova učitele Benigna z Lohru už nejsou vnímána jako dostatečná), napovídá, že ne všichni byli zcela přesvědčeni o pravověrnosti knihy.

I když je výše uvedený přehled knihoven, v jejichž fondech se jednotlivá vydání nacházejí, nutně neúplný, protože nezahrnuje přinejmenším ty nedisponující on-line přístupným katalogem, lze z něj s určitou opatrností činit jisté závěry: Zdá se, že tisky německého originálu jsou v Českých zemích relativně dobře dochovány zejména v klášterních knihovnách (pokud se zachovaly jako celky). Nejvíce jich vlastní samozřejmě Kapucínská

provinční knihovna v Praze na Hradčanech (1682 dvakrát, 1683, 1686, 1695 a 1742), najdeme je ale i ve fondu Strahovské knihovny (1683 a 1716) a Národní knihovny ČR (1686, 1729 a 1742). Kromě toho je v Moravské zemské knihovně uloženo vydání z roku 1686 a jeden neurčený svazek bez titulního listu vlastní i Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích (sign. Cz 29, původně majetek Okresního musejního spolku v Blatné).

Podobně jako v českých, i v excerpovaných zahraničních knihovnách, tj. především univerzitních nebo řádových (zejména kapucinských), převažují spíše frankfurtská vydání ze 17. století (vůbec nejpočetnější je vydání první) – v zásadě platí úměra, že čím mladší vydání, tím méně exemplářů se podařilo zachytit. To by mohlo svědčit o tom, že kniha byla recipována ve vzdělaných vrstvách primárně za života svého autora, kdežto pozdější vydání rezonovala spíše mezi laickými a snad i lidovými čtenáři, a řádové knihovny si je už nepoživovaly. Přesto mi připadá poměrně pozoruhodné, že v českých a moravských knihovnách jsou vydání 18. století poměrně málo zastoupena, přestože mnohá z nich vyšla ve Vídni a jedno dokonce uvádí v impresu i Brno. Nejen že to něco vypovídá o dobovém obchodu s knihami, ale ukazuje to také, že zájem o německou verzi spisu začal v Českých zemích poměrně brzy po jeho prvním otisknutí, a že tedy i překlad může pocházet i z 1. poloviny 18. století.

3. Rukopisný český překlad

3.1 Dochované rukopisy kompletního překladu

Života Antikristova

Dosud se mi díky práci na *Repertoriu rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách* (Linda – Stich – Fidlerová – Šulcková et al., 2003; Fidlerová – Bekešová et al., 2007) podařilo identifikovat tři téměř kompletní exempláře českého překladu *Života Antikristova*, všechny pocházející z 18. nebo počátku 19. století. Naopak mi není známo, že by byl v některé z českých sbírek uchováván úplný rukopis německé verze textu, pouze jeden výtah z něho (viz kapitolu 3.2.1).

3.1.1 Muzeum Josefa Hyláka v Radnicích, inv. č. H-1726

Ve sbírce radnického muzea je uložen téměř úplný exemplář o [X] + 637⁴⁰ + 78 pp., pocházející podle typu písma z 1. třetiny 18. století, s titulem na p. [I] „*Ziwot Antikrysta. A Neb Weykladne, Gruntowni, a Hystorytſke Rozepſani O budaucznych weczech tohoto Swěta Kdežto z Piſma Swateho Swatych Otczuw, a ginſſyſch Wzneſſenych Spisowateluw czela Hiſtorige o žiwotu, diwych, a Smrtj Antikryſta, teſ geho Prředchudczy ſe wyſwetluge, a powida Take tuto ſe dwauch Swatych Prorokuw Enocha, a Elyafſe gegich obczowanj Muczędlniczſtwj, y do Nebe pogitj naležite wypifuge, a gruntowne dokazuje Nynj z Nowu pržehlydnuta, a naprawena, gako y ſkrze obwzlaſtjnj Pridawek o Židowſkem Mefyafſy rozmnožená, Czož dobrotiwemu, a chtiwemu Cztenaržj užiteczne k lepſſ[ímu Ro]zumenj teto Hiſtorie ſlaužitj*

⁴⁰ Recte 540 pp., po p. 171 číslováno znovu od 168, po p. 240 číslováno 341, po p. 513 číslováno 515.

bude Wydana w Némeczckem gazyku od P. F. Dionyfa z Lützenburka Rządu Capuczinskeho Kazatele Provincie Ržíffjke Nyni pak Némeczského na Czeſky přeložena Od [...]“. Jméno překladatele, zapsané původně při dolním okraji strany, se bohužel nedochovalo.

Psán je jediným písařem a rozdělen je na část nadepsanou „*We gmeno: Pana Naſſeho Gežyſſe Kryſtia Začina ſe Gruntownj a Hyſtorytjke Rozeplanj o Budauczých wietczech tohoto Swieta Obwzlaſſtnie pak o bezbožnem žiwotu, a Vkrutnem utijkowanj Anti=Kryſtowel*“ (na pp. 1–635, děleno na 50 číslovaných kapitol, vlastnímu textu předchází na pp. [III]–[IV] „*Przedmluwa Spifowatele*“, na pp. [V]–[VIII] „*Privilegium Caefareum pro Spifowatele*“ a na pp. [IX]–[X] „*Przedmluwa Przekladatele*“) a na samostatně paginovanou část nadepsanou „*Zidowsky Mefyafſ*“ (na pp. 2–70, děleno na 8 číslovaných kapitol, na pp. 1–2 „*Przedmluwa*“, na konci na pp. 67–69 „*Przżipamatowani*“, na pp. 69–70 „*Zawěrka Teto Czele Hyſtorye*“, na p. 70 závěrečná modlitba nadepsaná „*Author neb Spifowatel*“, na pp. 71–72 závěrečné slovo nadepsané „*Translator neb Przekladatel*“, na pp. 72–75 abecední rejstřík „*Wzaczttnegffj Authorzi, a Spifowatelowe z kterých przżitonna Hiftorie wytažena geſt*“ a na pp. 76–78 „*Regſtrżik neb Poznamenani Kapitol*“). Jediný písař, čistopis bez výraznějších škrťů nebo oprav, živá záhlaví, marginální rubriky, v textu odkazy na sekundární literaturu, uvedenou latinsky na koncích kapitol.

3.1.2 Národní knihovna ČR, sign. XVII E 9341

Jedná se o téměř úplný exemplář o rozsahu VIII + 760 pp., pocházející podle písma někdy z 2. poloviny 18. století. Začátek a konec rukopisu byly patrně poškozeny a v roce 1824 byly nově přepsány na nynější pp. IV–4 a 755–758; jejich písař Franc Koutný opis datoval na p. VIII „*V Knihnicii, die 8 Dezembris Anno 1824*.“ a na p. 758 „*w Knihnitzych dne 12 Prasynce 1824. Frantz Kautny*“.⁴² Tento písař přepsal kromě začátku textu na pp. 1–4 také titul na p. V „*Historické Popsání o budoucích věcech Světa, obzvláště ale, o tom Boha způstilym žiwotu, a ukrutným přenasledováním Antikrista*.“ a dále na p. IV citáty z biblických knih Daniel, Evangelium sv. Matouše a Zjevení sv. Jana, na pp. V–VI „*Aprobatio Duorum Theologicum*.“; podepsané „*Moguntie, 10 Martio 1683. Fr. Silvanus Arzfeldensis Capucinus indig. et S.S. Theologie Lector actualis*.“ (z vyjádření druhého teologa připojen jen citát L 12,39), na p. VII povolení „*Facultate Archi=Episcopalis Mugutia*.“; podepsané „*Moguntia 12 Martij Anno 1683. Quirinus Kunckel Doctor V. I. S. Officialis et Moguntie, Librorum Censor*.“; na p. VIII „*Facultas respectie Authoris, Ad modum Reverendi Patris Generalis!*“, podepsané „*In lov [!] nostro Genue. Die 10 Aprilis Anno 1683. Fr. Bernardus Minister Generalis*.“ a též závěrečný „*Obsáh tegto Hyſtorye*.“ na pp. 755–758. Vlastní text zahrnuje na pp. 1–665 první část bez nadpisu a předmluvy (rozděleno do 50 kapitol) a na pp. 667–744 druhou část s nadpisem „*Židowsky Messiass*.“ (děleno do 8 kapitol, na pp. 667–668 „*Przedmluwa*.“; na pp. 740–742 „*Prżipomenuti*“, na p. 743 „*Author neb Zakladatel tegto Knižky*.“), na konci na pp. 746–751 připojen rejstřík „*Negobwzlasstniegssi Authores a SPisowatelowe, zkterých tato Historia Sebrana gest*.“ Na konec obou částí, tj. na pp. 665–666 („*Translatoris*.“) a 744–745 („*Translator*“), doplnil překladatel nepodepsané doslovy, kde mluví o svých pohnutkách k překládání do „*moravského jazyka*“. Místy

⁴¹ Popis viz Svobodová, 1996: č. 68.

⁴² Podle vloženého útržku obálky dopisu, podaného 30. 8. 1885 v Líšni a adresovaného „*Blahorodý pán František Koutný, domkař cis. 129 v Knihnicích u Boskovic*.“; jde patrně o Knihnice u Boskovic.

v textu škrty nebo opravy či doplňky soudobou rukou in margine. Na p. 753 je jinou rukou zapsán nedatovaný latinský posudek, podepsaný kancléřem trnavské univerzity Jánem Príleským SJ („*Ioannes Bap[tis]ta Prileszky è SJ SS. Theologiae Doctor, & Universitatis Tyrnaviensis Cancellarius mp⁶*“), který nedoporučuje vydání překladu tiskem (viz níže kapitolu 3.3.2).

3.1.3 Vlastivědné muzeum Dr. Hostaše v Klatovech, sign. RK 147 (Repertorium č. 1668)⁴³

Rukopis uložený v muzeu v Klatovech je také téměř kompletní, chybí mu jen vazba, titulní list a část paratextů. Má rozsah [XIV] + 657⁴⁴ pp. a přepsal ho jediný písař pravděpodobně na přelomu 18. a 19. století. První část je na p. 1 nadepsána „*We Gmenu Nasseho Pana Ježísse Krysta Kniha, genž obsahuje w sobie dukladne historiczke popsanej o budaucznych wiecey swieta tohotož, wzlasstnie o žiwobitj a Ukrutnym pronasledowanj Anty=Krista*“ (rozdělena na 50 kapitol a na p. 569 zakončena slovem „*Finis*“), druhá část začíná na p. 570 nadpisem „*Mesiass Zydowskj*“ (zahrnuje 8 kapitol vlastního textu na pp. 571–639, na pp. 570–571 „*Przedmłuwa*“, na pp. 639–640 „*Zawierek teto Czele Historie.*“), na pp. 642–656 zapsán jinou soudobou rukou „*Registrżik Wssech Czitaczich w Padesati Kapitolach dle Abeczedy s Porżadany.*“ (dochováno pouze pro kapitoly 1–24). V textu místy škrty v rozsahu několika slov i celých odstavců.

Na začátku svazku je na p. [I] povolení generála řádu, podepsané „*Genuae die 10. April. 1682. Fr. Bernardus Minister Generalis.*“, na p. [II] povolení provinciála, podepsané „*Moguntiae. de [!] 29 Martii An. 1683. Fr. Salentinus Cellensis Minister Provincialis.*“, na pp. [III]–[IV] „*Approbatio duorum Theologorum.*“, první podepsané „*Moguntiae 10. Martii. An. 1683. Fr. Sylvanus Arzfeldensis Capucinus indig., et SS Theologiae Lector actualis.*“ (dobrozdání druhého teologa chybí závěr a podpis), a na pp. [IV]–[V] (list vytržen) povolení mohučské arcibiskupské cenzury, podepsané „*Moguntiae 12. Martii An. 1683. Quirinus Kunckel, Doctor V. I. Officialis, et Moguntiae Librorum Censor.*“, na pp. [XII]–[XIV] připojen „*Registrżik Kapitol.*“ k oběma částem. Na počátku 20. století kdosi vyzdobil některé prázdné strany mezi cenzurními povoleními a začátkem textu poměrně zdařilými kresbami tužkou: na p. [VII] 3 busty s nápisy „*Roditelé Antikrista*“ a „*Jesuita Rodin (Rodeng.) Knihy této slavný spisovatel*“, na p. [VIII] muž v červené košili s praporem s nápisem „*N M V I R*“, na p. [IX] busta muže v uniformě s nápisem „*Jeneral*“ a na p. [XI] portrét muže s plnovousem, označeného jako „*Antikrist*“. Podle přípisu na p. 641 („*Tato kniha jest darovana od p. Jana Gebharda vrchnostenského zahradníka p. Františkovi Hruzovi měšťanu v Kladně roku 1840. Josef Hruza v Kladně 28/9 [1]872.*“) pochází kniha ze středních Čech.

⁴³ Míněno je číslo, pod kterým je rukopis popsán v: Fidlerová – Bekešová et al., 2007.

⁴⁴ Recte 664 pp., pp. 213–218 a 329 paginováno dvakrát.

3.2 Německé a české rukopisné výtahy z Života Antikristova

3.2.1 Národní knihovna v Praze, sign. Cheb MS 46/162(95)

Ve sbírkách Národní knihovny v Praze je uložen pod sign. Cheb MS 46/162(95) německý rukopis o 44 ff. (text na ff. 3r–39v a 41r–43v) s titulem „*Gründliche Historijche beschreibung so wohl göttlich heiliger schrift, als heiligen Vättern von dem zukunfftigen dingen der welt, befonders aber von dem gottlofen leben und graufamer uerfolgung des Anti=Christis.*“ (f. 3r), pocházející z knihovny františkánského kláštera v Chebu. Podle popisu, pořizeneho roku 2009 Alenou Richterovou (viz <http://www.manuscriptorium.com/>), byl napsán v 1. polovině 18. století a představuje „velmi stručný výtah z textu tohoto tištěného díla [*Leben Antichristi*], zde podaný formou stručných otázek takřka doslovně odpovídajících názvům několika kapitol v tištěné verzi (kap. 1, 2, 12, 17, 24, 25, 38, 42, 43, 44, 48, 49, 50) a obsáhlých odpovědí, které jsou však jen volnou parafrází nebo výtahem z textu tištěné předlohy“. Vzhledem k tomu, že obsahuje i výpisky z druhé části tisku („*Geringer und kleiner anhang von der blindheith in welcher annoch sich befinden die Juden.*“, f. 41r), musel být pořizen z 2. nebo pozdějšího vydání. A. Richterové se podařilo identifikovat ruku téhož (anonymního) pisaře i mezi dalšími chebskými rukopisy, nejčastěji pocházejícími z 20. let 18. století, můžeme tedy podle této indicie i podle písma usuzovat nejspíše na vznik rukopisu v 1. třetině 18. století.

3.2.2 Vlastivědné Muzeum Nymburk, sign. AS-6245 (Repertorium č. 3282)

V Pobočce Polabského muzea v Poděbradech, Vlastivědném muzeu Nymburk, se pod sign. AS-6245 nachází torzo rukopisu o 30 pp. (text na pp. 3–28) s titulem na p. 1 „*SPráwa o Czafech Poslednich wzlášťně pak O Antykrystu djlem z Pijma Swateho, a djlem zrozlicznych hodnowěrných SPifowatelu gmenowytě pak Dwogy Czti hodneho. Pana Diwiffe z Cut-czenburgu S: Řadu Kapuczynskeho Wytažena a přepřana A^o 1772. Dne 1^{nih}o Decembris.*“. Datace rukopisu není zcela jistá – na začátku textu na p. 3 totiž čteme „*Wubec skoro Ljde Vczeny zato magj, že Swět negdelegj sycze nez Sjeft Tificz Let státj má, a poněwádž tehdy Rok tento 1793. w Počtu mem geft od Stworženj Swěta 5740. a Swět sotwa mnoho wycze přes negakych 179, a neb 279 Let na potom státj bude [...]*“, je tedy možné, že datum v titulu je datem vzniku předlohy, nikoli opisu. O opisování z rukopisné předlohy svědčí dále zkomolení autorova jména, evidentně způsobené špatným čtením počáteční majuskule. Zajímavá je také užitá podoba jména *Diviš*, neboť v radnickém překladu, ve kterém je jako v jediném dochováno autorovo jméno, čteme podobu *Dionysius*, z něj tedy patrně autor výtahu nečerpá. Dochována je pouze jedna složka rukopisu, nelze tedy říci, jak velká část na konci chybí. Nejde o část textu překladu, ale, jak je uvedeno i v titulu, o výtah z *Života Antikristova* kompilovaný s jinými zdroji.

3.2.3 Muzeum ve Frenštátě pod Radhoštěm (inv. č. 5615)

Druhý rukopis českého výtahu z *Života Anikristova* se nachází pod inv. č. 5615 (Rukopisy s inv. č., soupis str. 19, poř. č. 6, rok 1799) ve sbírkách Muzea Novojičínska, konkrétně ve fondu starých tisků z jeho pobočky, Muzea ve Frenštátě pod Radhoštěm, který je dnes uložen spolu s fondem Piaristické knihovny v další z poboček, Muzeu Příbor. K rukopisu existuje strojopisný popis s transkripcí celého textu, pořízený Vlad. Kajdošem 13. 11. 1952, podle něhož jej do frenštátského muzea daroval Robert Polanský. Jde o sešit o 28 pp. s titulem na p. 1 „*Wipij o Antykrystu, a geho Narozeni.*“, podepsaný a datovaný v explicitu na p. 28 „*Leta Pane 1799. dne 23. Junj. tato SPrawa Posledniho Czaju Sweta gesti Przepšana. od Libora Wrbika*“. Další osudy rukopisu popisují zápisy pod tímto explicitem: „*Policna dne 23^{ty} Junj [1]833*“, „*Tuto knížku obdržel Jozef Schober mp ten čas učitel od hore jmenovaného syna Jozefa Wrbika w Zaffowé*“ (touž rukou připsáno i pod jméno pisáře „*w Zaffowé*“) a „*a r. 1895 Karel Neuwirt, správce školy ve Veselé u Val. Meziříčí.*“. První strana a vnější okraje všech listů jsou silně poškozeny vlhkostí.

3.2.4 Vlastivědné muzeum v Olomouci (sign. R 73)

Pod touto signaturou je ve sbírkách Vlastivědného muzea v Olomouci uložen tzv. Kancionál literáků ze Bzence, tedy česky psaný rukopisný zpěvník dosud připisovaný Janu Poltmanovi a datovaný do roku 1739, obojí podle údajů vytlačených na deskách. Podle Kateřiny Smyčkové⁴⁵ však jde až o datum převázání a jméno pozdějšího vlastníka a kancionál je třeba datovat asi do let 1658–1674 (tj. mezi vydání Brideliových Jesliček, jejichž písně obsahuje, a sepsání Klabíkova kancionálu, jemuž byl pravděpodobně vzorem). Zpěvník obsahuje mnoho mladších přípisů, převážně písní, ale i modliteb, pamětních záznamů (např. o počasí, cenách zemědělských produktů) a historických zpráv (např. o válkách, událostech v císařské rodině, epidemii cholery v letech 1831–1836). Některé z nich jsou datovány (nejstarší k roku 1724, nejmladší k roku 1836), pisářem vrstvy z let 1739–1751 je patrně zmiňovaný Jan Poltman.

Přípisek na zadním přidešti, nadepsaný „*Prorocztwy Dwanacztero o Tjech wecech, Ktere se magy Před Antykrystowym Přejštytym staty*“, ale nepochází ani od Poltmana, ani od pisáře žádného jiného nepišňového přídavku a vznikl patrně až na začátku 19. století. Ve dvanácti stručných číslovaných bodech a závěrečném shrnutí vypočítává znamení brzkého konce světa a Antikristova příchodu, jejichž společným jmenovatelem je úpadek mravnosti a rozpad společenských a mezilidských vztahů. Na závěr anonymní pisář ještě přirovnává oddělení jednoho dne od druhého nocí k oddělení lidského ducha od těla ve chvíli smrti a o svém zápisu říká, že ho psal na památku a že k tomu neměl dostatek času. Není jasné, jestli tento zápis má nějakou přímou či nepřímou souvislost se *Životem Antikristovým* (určitě zatím víme jen, že z výše zmíněného výtahu z něj nevychází), nebo jestli se jedná o nějakou nezávislou lidovou tradici, v každém případě ale dokládá životnost antikristovské legendy v lidovém prostředí Moravy počátku 19. století.

⁴⁵ Analýza tohoto kancionálu bude součástí její připravované disertační práce. Velice jí tímto děkuji za upozornění na antikristovský přípisek v kancionálu a poskytnutí veškerých informací o něm.

3.3 Analýza překladů a výtahů z nich

3.3.1 Srovnání titulů

Bohužel, alespoň relativně kompletní původní titul překladu *Života Antikristova* je zachován pouze u radnického exempláře.

Německý tisk 1686 ⁴⁶	Rukopis Radnice
Leben Antichrifti. Oder: Außführliche/ gründliche und Hiſtorifche Befchreibung Von den zukünftigen Dingen der Welt. Allwo auß Göttlicher Schrifft/ H. Vättern/ und andern bewährten Scribenten/ die gantze Hiſtori vom Leben/ Wunderwercken und Tod Antichrifti/ und feines Vorläuffers erklärt und erzehlt wird. Es iſt auch alhie des H. Propheten Henochs und Eliä Wandel/ Marter und Himmelfahrt außführlich befchrieben/ und gründlich erwiefen. Anjetzo von neuem überfehen/ corrigirt und verbeffert; wie auch durch einen fonderbahren Zusatz vom Judifchen Meſſia ergröſſert und vermehrt : ſo dem begierigen Lefer nützlich/ und zu beſſerer Erkantnus dieſer Hiſtori dienlich feyn wird. Der dritte Truck. Durch P. F. Dionyſius von Lützburg Capuciner=Ordens/ der Rheinifchen Provintz Prediger. Cum Gratia & Privilegio Sacrae Caef. Maj. Franckfurt am Mayn/ Jn Verlegung Johann Melchior Bencard. M DC LXXXVI.	Ziwot Antikryfta. A Neb Weykladne, Gruntowni, a Hyftorytſke Rozeplani O budaucznych weczach tohoto Swęta Kdeżto z Pięma Swateho Swatych Otczuw, a ginſfych Wzneffenyh Spisowateluw czela Hiſtorige o żiwotu, diwych, a Smrtj Antikryfta, też geho Przedchudczy ſe wywetluge, a powida Take tuto fe dwauch Swatych Prorokuw Enocha, a Elyaffe gegich obczowanj Muczędnicztwj, y do Nebe pogitj należite wypifuge, a gruntowne dokazuje Nynj z Nowu prżehlydnuta, a naprawena, gako y ſkrze obwzlaſtņj Pridawek o Żidowłkem Mefyaffy rozmożena, Czoż dobrotiwemu, a chtiwemu Cztenarżj użiteczne k lepſſ[imu Ro]zumenj teto Hiſtorie ſlaužitj bude Wydana w Nęmeczłkem gazyku od P. F. Dionyfa z Lützenburka Rżadu Capuczinskeho Kazatele Provincie Rżiffke Nyni pak Nęmeczłkeho na Czełky prżelozena Od [...]

Jak je vidět, snažil se překladatel o velmi přesný a úplný překlad. Drobné – z obsahového hlediska až na jednu výjimku nepodstatné – rozdíly jsou vyznačeny tučně: jednak je slovo *Welt* patrně pro větší přesnost tlumočeno slovním spojením *tento svět* a jednak je těsně za sebou nejprve místo synonymní dvojice *ergrössert und vermehrt* použito pouze jednoho participia *rozmožen* a hned poté jednomu shodnému přívlastku *begierig* odpovídá dvojice adjektiv *dobrotivý a chtivý*. Tyto rozdíly by bylo možno interpretovat nejspíše jako určitou nejistotu překladatele v hledání vhodných ekvivalentů – v prvním případě mu snad chybělo synonymum, ve druhém mohl pocítovat ve slově *chtivý* jisté negativní zabarvení, které se pokusil odstranit slovem *dobrotivý*. Pouze jediný rozdíl se tak přímo dotýká smyslu překládaného textu. V české verzi není autor originálu příslušníkem *rynské*, ale *říšské* provincie. Považuji za nepřilíš pravděpodobné, že by tento omyl pocházel od překladatele, spíše podle mého názoru poukazuje na to, že by dochovaný exemplář mohl být čistopisem, který podle předlohy pořídil někdo jiný než sám překladatel, někdo, kdo nebyl vždy úplně pozorný a považoval omylem české slovo „*Rynſke*“ za velmi podobně vypadající a v textech mnohem častější slovo „*Ržíſſke*“.

⁴⁶ K odůvodnění volby vydání viz kapitolu 3.3.2. Titul tisku z r. 1695 je až na jednu pravopisnou drobnost (*deß* místo *des*) a údaje o vydání zcela shodný.

3.3.2 Srovnání paratextů a přípisů

V rukopisech překladu *Života Antikristova* můžeme rozlišit paratexty dvojího druhu – jednak ty převzaté z německé předlohy a jednak vlastní předmluvy či doslovy překladatelů. Kromě toho v některých z nich nacházíme ještě přípisy dalších osob, z nichž některé lze užít ke zpřesnění datace vzniku rukopisu.

Pokud jde o paratexty pocházející z tisku, tj. předmluvy, věnování a cenzurní povolení, v té či oné míře je přebírají všechny překlady, u klementinského rukopisu byly však dopsány až opravovatelem poškozeného rukopisu v roce 1824, není tedy jisté, do jaké míry odpovídají původním. K určení vydání, s nímž překladatel pracoval, a tedy i k zpřesnění datace překladu však bohužel mohou tyto paratexty pomoci jen částečně, protože mnohé z nich byly stereotypně přetiskovány ve většině vydání. Jak ale ukázalo srovnání dostupných vydání, určité rozdíly alespoň mezi některými z nich přece jen existují. Jeho výsledky jsem shrnula do následující tabulky, uvádějící přítomnost a pořadí jednotlivých paratextů v tiscích i rukopisech (není v ní zahrnuto 1. vydání z roku 1682, protože to evidentně předlohou žádného z překladů nebylo, a pak ta vydání, která jsem zatím neměla k dispozici).

	1683	1686	1695	1716, 1729, 1745	1742	1771	rkp Rad- nice	rkp Kle- menti- num	rkp Kla- tovy
Biblické citáty (Dn 8,10, Zj 12,12, Dn 7,25, Mt 24,21–22, 24,24)								1	
Dedicatio (Richtern und Scheffern der Stadt Lützenburg, 15. 4. 1683)	1	1 (část. jiná jména, 13. 9. 1685)							
Vorrede	2	2	1	1	1	4 (1)	1		
Privilegium Caefareum (Wir Leopold von Gottes Gnaden/ erwählter Römischer Käyfer [...] Vr. Leopold Wilhelm Graf zu Königsegh. Wilhelmus Schröder, Joannes Martinus Velten, Sacra Imperiali Autoritate Not. Publ. Mogunt.)		3	2				2		

Facultas Admodum Reverendi Patris Generalis (Genuae, 10. 4. 1682, Fr. Bernardus Minifter Generalis)	4	5	4	2	2	5 (2)		5 (10. 4. 1683)	1
Facultas Reverendi Patris Provincialis (Moguntiae, 29. 3. 1683, Fr. Salentinus Cellenfis Minifter Provincialis)	5	6	5	3	3	1 (3)			2
Privilegium Caefareum, et Facultas R. P. Provincialis Fr. Capucinatorum Provinciae Rhennanae (Moguntiae, 29. 3. 1683, Fr. Salentinus Cellenfis Minifter Provincialis indig.)	3 (na jméno Viduae Jo. Petri Zubrodt)	4 (Summa Privilegii Caefarei, na jméno Joanni Melchiori Ben-card)	3 (Summa Privilegii Caefarei, na jméno Joanni Melchiori Ben-card)						
Approbatio duorum theologorum (Moguntiae 10. 3. 1683, Fr. Sylvanus Artzfedenfis Capucinus indig. et SS. Theologiae Lector actualis)	6	7	6	4	4	2 (4)		2	3
(Moguntiae 11. 3. 1683, Fr. Gabriel Dinftadianus Ordinis PP. Capucinatorum Theologus, et Concionator Ordinarius)	7	8	7	5		3 (5)		3 (jen vypsaný citát L 2,39)	4 (konec a podpis chybí)
Facultas et Cenfura Archi-Epifcopalis Moguntina (Moguntiae, 12. 3. 1683, Quirinus Kunckel, Doctor V. I. Officialis, et Moguntiae Librorum Cenfor)	8	9	8	6		6 (6)		4	5 (? list vytržen)

Jak ukazuje tabulka, nejlepším vodítkem jsou tyto paratexty v případě radnického rukopisu. Jeho překladatel z nich totiž zvolil jen jediný, privilegium císaře Leopolda I., které je ale obsaženo pouze v tiscích z let 1686 a 1695, později, po císařově smrti, už přetiskováno není. V tomto případě tedy můžeme s jistotou určit, že překlad vychází z jednoho z těchto vydání, a toto zjištění velice dobře odpovídá hypotéze o poměrně raném datu jeho vzniku (byť z toho asi nemůžeme vyvozovat, že by byl pořízen ještě za císařova života, důvodem překladu privilegia byl asi spíš fakt, že šlo nejen o římského císaře, ale i českého krále).

U klatovského rukopisu takové štěstí nemáme. Jeho překladatel převzal paratexty, které byly stereotypně přetiskovány stále v tomtéž pořadí ve většině vydání, neprozradí nám tedy nic více, než že předlohou nebylo vydání z roku 1742, kde dva z nich chybí, a snad ani z roku 1771 (viz dále). Zajímavé však je, že zde chybí předmluva k 1. části (ačkoli u 2. části je) a že dobrozdání dvou teologů chybí konec s podpisem druhého z autorů a za ním je vevázáno několik prázdných listů, později využitých k různým ilustracím (viz kapitolu 3.1.3). Nabízí se zde hypotéza, že písař text přepisoval ze staršího rukopisu s poškozeným začátkem. Byl si vědom toho, že na začátku některé listy chybějí, ponechal si proto prázdné místo v naději, že se mu podaří opatřit si nepoškozený exemplář a chybějící části z něj doplnit, což se ale už nestalo. Stejně tak ale mohl překládat z poškozeného německého tisku, kde chyběly některé úvodní strany.

U klementinského rukopisu na první pohled zarazí poměrně nelogické pořadí paratextů – schválení otce generála je uvedeno až jako poslední a schválení otce provinciála chybí úplně. To je do určité míry podobné – ale ne stejné – jako pořadí, které mají paratexty v elektronické kopii tisku z roku 1771 přístupné na internetu (viz výše). V ní ale pořadí stránek neodpovídá původní paginaci (pořadí paratextů podle paginace je uvedeno v tabulce v závorkách, je stejné jako u ostatních vydání). Nevíme tedy, jestli došlo k chybě v pořadí při pořizování elektronické kopie, při vazbě jen tohoto exempláře nebo u celého vydání. Zároveň ale ani nevíme, jestli pořadí paratextů v původním rukopise nebylo jiné než v dochovaném opise začátku z roku 1824 (opravovatel mohl např. mít poškozené stránky ze začátku rukopisu k dispozici jako volné listy, mohl pracovat s jiným opisem apod.). Vzhledem k tomu, že chybí i přesné znění titulu a také zřejmě předmluva překladatele (viz dále), kloníme se nejspíše k názoru, že rukopis s vydáním z roku 1771 nesouvisí a že opravovatel prostě opsal poškozené, vytrhané a neúplné původní paratexty, aniž by věděl, jak šly původně přesně za sebou. Tomu by mohly nasvědčovat i chyby v latinském textu, ukazující, že písař asi pracoval s ne zcela čitelnou předlohou, které příliš nerozuměl.

Pokud jde o paratexty pocházející od překladatelů, nacházíme je jen v radnickém a klementinském rukopise, pokaždé na jiném místě a s jiným obsahem. Bohužel, ani v jednom z nich nejsou obsaženy v podstatě žádné osobní informace o překladatelích, v jejich identifikaci nám tedy pomohou jen málo.

Radnický rukopis doprovodil překladatel na začátku předmlouvou a na konci krátkým dovětkem. Pojednává v nich o důvodech, které ho k práci vedly, a výslovně tu mluví o Česích a o mateřské české řeči. Zmiňuje také, že překlad pro lepší orientaci opatřil margináliemi, které v originále nebyly. Zejména v závěru obou paratextů si libuje v poměrně složité syntaxi s velkým počtem vložených vedlejších vět, větných členů nebo polovět-

ných konstrukcí (poslední věta předmluvy:⁴⁷ *Dosti na tom, že věrní, křesťanští, tak dobře jako jinší národ Boha a pravého Mesiáše Krysta jmilující Čechové známost a vědomost o příjducích na tento svět zlych věcí dostanou, jen at to bedlivě – tak jak pro lepší snadnost jsem po stranách každé kapitoly při Š, o čem jedná, což author neučinil, vysadil – s rozjímáním čtou a k srdci svému připustí; druhá a poslední věta dovětku: Já pak pro rozmnožení tvé slávy, poznání nastávajícího těžkého bludu a ošemetného tyranského skrze Antikrysta Satanášového podvodu všem věrným, tebe Krysta Ježíše, pravý Bože Vykupiteli a Mesiáši světa, jmilujícíím křesťanským Čechům, skrze přesvatou milost Ducha svatého, s Bohem Otcem Stvořitelem, vše v Trojici Bohu jediném, jsem přeložil, srdečnou žádostí vinšujíc, by tato má práce svůj cíl a konec dosáhla a všichni národové, Tebe, v Trojici jediného Boha, i při trvajícím Antikrystovským utiskování ctíce, velebíce a oslavujíce, na věky věkův vyvoleni byli). Zdá se tedy, že šlo o člověka natolik vzdělaného, že v souladu s dobovými zvyklostmi chápal paratexty jako místo, na kterém je vhodné předvést své stylizační umění; drobné nedostatky, nejsou-li písařskou chybou, ale nasvědčují tomu, že se pohyboval na hranicích svých možností.*

Překladatel klementinského rukopisu připojil své dvě poznámky na konec obou částí překladu. Vysvětluje v nich motivaci své práce, zdůrazňuje, že knihu pouze přeložil a nic k ní nepřidal ani v ní nezměnil, a prosí čtenáře, aby se za něj modlil, a Boha, aby k němu byl milosrdný. Mluví také o tom, že knihu přeložil pro Moravany a do moravského jazyka (a moravské nářeční prvky jsou opravdu nepřehlédnutelné, i když se pisatel místy snaží psát *ou* místo vyslovovaného *ú*, ale často na nesprávných místech). Zajímavé je, že se už v první z poznámek odvolává na nějaký svůj paratext, který ale v dochované části rukopisu není – snad byla původně na začátku ještě překladatelova předmluva, která se ale nezachovala a neměl ji k dispozici ani František Koutný, když roku 1824 chybějící části doplňoval. V druhé poznámce (pp. 744–745) pak překladatel o sobě mluví jako o starém člověku, jehož poslední hodina už není daleko.

První z poznámek tohoto překladatele je zajímavá tím, že vykazuje z obsahového i kompozičního hlediska určité podobnosti s obdobnou poznámkou Edelberta Nymburského, otištěnou na konci jeho předmluvy k překladu *Velikého života Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše* Martina z Cochemu (1. české vydání 1698; viz tabulku). Domníváme se, že mohla být našemu překladateli vzorem, ať už přímo a záměrně, nebo ji prostě znal z četby natolik dobře, že se mu některé formulace vybavily.

Rukopis Klementinum	Martin z Cochemu: <i>Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše</i> ⁴⁸
<p. 665> Translatoris. Taku Prziczinu, Czyl, a Konecz Welebný Pater Author fweg znameniteg Pracze a Starofti, aby tauto Knižku neb Historyi založil, a na Swietlo wydal, fwemu Pobožnemu Niemeczkeho gazyka Cztenaržowi, zdet prži konczy przedftira; Ten podobnie gediny Czyl, a konecz mne pohnul, že gfem tauto praczy,	<p. 37> Protestatio translatoris Pobožný a Bohu milý křesťane, abys se snad nedomníval, že já do cizí žně můj srp chci vložiti a tuto knihu za vlastní sobě přivlastniti, to dokonce se nedomnívej, neb veřejně tuto vyznávám, že to všeckno, co se v této

⁴⁷ V tomto případě uvádíme transkripci s doplněnou novočeskou interpunkcí, protože jinak je věta poměrně nepřehledná.

⁴⁸ Text přebíráme z edice Miloše Sládka, Lucie Peisertové a Tomáše Breně (Praha: Argo, 2007).

a gi na Morawfky gazyk přeloženi na febe wzal. Proczež Pobožny a Kržeftianfky Morawfkeho gazyka cžtenarži, Newykładeg tento mug upržižmny aumysl <p. 666> za zle, aniž tau Praczy, acžkoliw Malicžku a fšpatnau, že gfem tobie z meho wlaftního tym nicz nedal, nepohrdegi; Nebo ani **ga do czyzy žnie Srpa meho wložit**i, a že bych czo z meho Conceptu a hlawy byl czo ktomu přičinił, chlubitie fe nechczy, ano proti takowemu daumieni flawnie protestirugi; Poniewadź toliko to czo **Prwni Author a Spifowatel** krozmnoženi Wietfši Czti a Slawy Boži ze S. Pifma a S. S. Otczuw po fPolufébral, a wniemeczkem gazyku s componirowal, to famotnie y ga Morawfkemu gazyku potrzebne beyti faudicze, pro tauž wietfšy cžeft a Slawu Boži /:gak giž w předu zminka učiniena gefit/ přeložiti gfem fe wynafnažil. Užiweg gi tehdy podle pobožneho Aumyflu Prwniho Authora, ga za to od tebe nežadam nicz, gedinie profym, abyfmne w Kržeftianfkegi Lafcze, a přiżiwietiwofiti zachowal, a za fštiafne w Milofiti Boži Skonani, gefitli ne Modlitbu Panie Otcže nafš: ašPon pobožne k Bohu Wzdechnuti za mne obietowal. Mgegi fe dobrže. Amen. O. A. M. D. G. B. V. M. S. S. Ang. & O. O. S. S. H.

knize nachází, právně a samotně **prvnímú jejímú autoru a spisowateli** přináleží, neboť ani jedinkýho slova z mé hlavy k ní přidaného není, ani v nejmenším též ji jsem nezměnil, ale jak jsem ji v německým jazyku složenou a vytištěnou nalezl, tak věrně a sprostě na naši českou řeč ji sem přeložil, protož taky jestliže po cti a slávě boží nějaké chvály jest hodná, ta aby jejímú prvnímú autoru připsaná byla. Mně na tom dosti bude, když tato má pobožná práce ponejprve ke cti a slávě boží, potom pak k tvému duchovnímu potěšení a prospěchu, k spasení tvé duše sloužití bude. Amen.

Zajímavá tu není jen celkově podobná struktura a vyznačené formulace, ale i nadpis, který je v tisku gramaticky úplný, do rukopisu je z něj ale převzat pouze přívlastek. Navíc je do rukopisu doplněn sice písařovou rukou, ale dodatečně, jak je vidět z jiné barvy inkoustu, jako kdyby písař nejdříve nevěděl, jak svou poznámku nadepsat, a až dodatečně si vzpomněl nebo se někde inspiroval.

Posledním textem, který se nabízí jako pomůcka pro zpřesnění datace klementinského rukopisu, je nedatovaný latinský posudek na p. 753, podepsaný kancléřem trnavské univerzity Jánem Príleským SJ⁴⁹ („*Ioannes Bap[tis]ta Prileszky è SJ SS. Theologiae Doctor, & Universitatis Tyrnaviensis Cancellarius mp*“), který nedoporučuje vydání překladu tiskem. Bohužel, zjistit, kdy přesně tento slovenský jezuita, středo- a vysokoškolský učitel a autor četných latinských spisů (1709–1790)⁵⁰ zastával funkci univerzitního kancléře v Trnavě, se ukázalo jako dosti nesnadný úkol, neboť žádná z příruček, se kterými jsem měla možnost pracovat, potřebná data v úplnosti neuvádí. Pouze Fejér (1835: 85) píše, že tuto funkci zastával šest let, není ale jasné, jestli kontinuálně, nebo v několika kratších obdobích. Kačírek (2000: 1122) dále tvrdí, že „[p]rednášal [...] biblické vedy a teológiu v Trnave (1747–1759), kde se stal i kancelárom univerzity a prefektom univerzitnej knižnice“ a „pôsobil [...] v Trnave ako kancelár univerzity a prefekt knižnice (1763–1764)“; tatáž časová rozmezí potvrzují i Lukács (1988: 1288) a rok 1764 i zápis v rukopisném

⁴⁹ Za nezištnou pomoc s dohledáváním informací o něm velice děkuji PhDr. Alžbetě Hološové, ředitelce Ústavu dejín Trnavské univerzity v Trnavě, a Mgr. Zdenko Ďuriškovi, vedoucímu Národního biografického ústavu Slovenské národní knižnice v Martině.

⁵⁰ O něm viz Horányi, 1777: 105–106; Fejér, 1835: 47, 85–86; Stöger, 1855: 281–282; Backer – Backer – Sommervogel, 1960: 1226–1230; Lukács, 1988: 1288; Mináč et al., 1990: 543; Kačírek, 2000: 1121–1122; Machala, 2007: 61; Hološová, 2009: 100–101.

katalogu členů trnavského kolegia.⁵¹ Dalším vodítkem jsou tituly Příleského tiskem vydaných prací (nebo univerzitních tezí či jiných prací jeho žáků), v relativní úplnosti přepsané zejména v Backer – Backer – Sommervogel (1960), kde jsou poměrně často uváděny i autorovy aktuální vědecké tituly a akademické hodnosti. Zde je pod č. 13 uveden tisk *Tractatus Theologicus de Deo Uno et Trino, in usum scholae conscriptus a R. P. Joanne Baptista Prileszky e Societate Jesu, SS. Theologiae Doctore, necnon Universitatis Tyrnaviensis Professore, et Cancellario emerito, Tyrnaviae, 1754* a stejně je Příleský titulován i v titulu jednoho z vydání položky č. 14 *Tractatus Theologicus de Poenitentia, Extrema Unctione, Ordine, et Matrimonio. In usum Scholae conscriptus a R. P. Joanne Baptista Prileszky, e Societate Jesu, SS. Theologiae Doctore, et Professore; nec non Universitatis Tyraviensis Cancellario emerito. Editio nova. Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Societatis Jesu, Anno MDCCCLXVI [= 1766]*.⁵² Ze všech uvedených indicií se tedy zdá, že Ján Příleský byl trnavským univerzitním kancléřem nejspíše dvakrát, jednou zřejmě 4 roky někdy mezi lety 1747–1754 a podruhé v letech 1763–1764. Posledně zmíněný rok tedy může zároveň sloužit jako datum, před kterým vznikl klementinský rukopis.

3.3.3 Srovnání struktury textu

Jak jsme viděli výše, kopírují všechny překlady poměrně věrně strukturu německého originálu – rozdělením na části a počty kapitol mu přesně odpovídají a opsána či přeložena byla obvykle také přinejmenším část paratextů (alespoň nakolik dnes můžeme soudit s ohledem na to, že začátky všech rukopisů jsou více či méně poškozeny). Přesto jsme si už povšimli některých rozdílů. Kromě přítomnosti či nepřítomnosti paratextů pocházejících od překladatelů (viz výše) se jednotlivé překlady dále liší užitím marginálních poznámek a umístěním odkazů na citovaná díla.

V originále marginální rubriky nejsou a na zdroje se odkazuje písmeny v textu, pod kterými jsou příslušné citace uvedeny na konci každé kapitoly. Překladatel radnického rukopisu způsob odkazování na zdroje ponechává beze změny, doplňuje ale text právě o marginální rubriky, aby zvýšil jeho přehlednost a usnadnil vyhledávání. Toto vylepšení považuje za natolik podstatné, že na něj upozorňuje ve své předmluvě (viz kapitolu 3.3.2). Překladatel klatovského rukopisu zase přesouvá většinu odkazů na zdroje z konců kapitol na konec celého díla – snad aby usnadnil kontinuální čtení, které odstavce latinských citací mohly podle jeho názoru narušovat, nebo proto, že mu shromáždění odkazů na jednom místě připadalo přehlednější. Některé kratší odkazy, zejména na bibli, pak zakomponovává přímo do textu (viz tabulku v kapitole 3.3.4). Nejméně kreativně ke struktuře textu přistupuje překladatel klementinského rukopisu, který ji až na doplnění svých dověteků na závěr obou částí ponechává beze změny.

⁵¹ „Catalogus Perfonarum Collegij S. I. Tyrnavienfis Anno 1764“ v rukopise *Historia domus* Trnavského kolegia SJ, f. 368r. Za laskavé poskytnutí fotografie děkuji PhDr. Alžbetě Hološové.

⁵² Mimo to píše Machala v knize o významných šlechtických rodech, kde se věnuje i rodu Příleských, že Ján Příleský byl „kancelár a rektor Trnavskej univerzity (1768–1770)“; tento údaj ale nepovažují za příliš věrohodný, protože Lukács (1988: 1288), Kačírek (2000: 1122) či Hološová (2009: 100) mu pro toto období přisuzují pouze funkci trnavského rektora.

3.3.4 Srovnání textu

Podrobné srovnání a jazyková analýza textu samozřejmě nemohou být z časových i prostorových důvodů předmětem této studie; zde bych se chtěla omezit pouze na drobnou sondu, která by měla odpovědět na otázku, zda se u zachovaných rukopisů jedná o opisy téhož překladu, nebo o překlady samostatné. Zvolila jsem pro ni v zásadě namátkou začátek 4. kapitoly, jediným podstatným kritériem bylo, že musí jít o tu část textu, která je v klementinském rukopise původní, ne doplněná v 19. století. Znění německého originálu přidávám spíše pro rámcovou představu o míře věrnosti originálu. Ukázky jsou transliterovány bez zachovávání konců řádků,⁵³ jednotlivá písmena v nich znamenají odkazy na použitou literaturu, uvedenou ve většině případů na konci kapitoly nebo textu, zde tedy nezaznamenanou. U radnického rukopisu jsou vynechány marginálie.

Německý tisk (1686)	Rukopis Radnice	Rukopis Klementinum	Rukopis Klatovy
<p><p. 25> Das vierte Capittel. Wie daß der wahre Glaub in der Welt abgenommen/ welches dann des nächftkommenden Antichrifts ein unfehlbar Zeichen ift.</p> <p>ES fagt unfer fünffter Heyland/ vom End der Welt redend: Wann des Menschen Sohn kom[m]en wird/ vermeintstu wol daß er auf Erden Glauben finden werde? [a] Aus welchen Worten klärlich erſcheint/ Chriftus der HErr werde nicht zu Gericht kommen/ und den gottlofen Antichrift nicht eher ſchicken/ der wahre Glaub habe dann zuvor in der Welt fehr abgenommen. Alfo lehret auch der</p>	<p><p. 30> Kap. Ctwerta Když Prawa na Swiete wira Schazetj bude, czož gifte, a nepochibne znamenj gefť, czo neydrziw przigdauczzyho Antikryfta</p> <p>Naff neyfladczy Spafytel o ſkonczenj Swieta mluwicz <p. 31> prawj: Když Syn Człowieka przigde, zdalyž nalezne wiru na zemi? (a) z kterychżto flow patrnje fe znamena, że Kryftus Pan k Saudu neprzigde, a bezbožneho Antikryfta drziw nepoffle, leda až prawa wira na Swete tuze Schazetj bude. Tak taky ucžj Swaty Pawel, když k Theſalonitfkym takto piſfe: nedegte</p>	<p><p. 40> Kapitola Cžtwrta Kterak Prawa Wira we Swietie Zmenſſena, Czož Nepochybne Znameni gefť brkheho Pržichodu Anti=Kriſta.</p> <p>Prawi naff Negfladffy Spafytel, o konczi Swieta mluwicz: Když fyn Człowieka Przigde, zdomniwaff fe že nagde na Zemi Wiru? /:a:/ Z cžehož fe Patrnje ukazuge, že Kriſtus Pan držiwegicz k Saudu neprzigde, a toho Boha prazneho Anti=Kriſta ſPiffeg nepoffle, lecz Prawa Wira we ſwietie welmi zmenſſena bude. tak take uczi S. Pawel, když k Tefaloniczenfkym takto piſfe /:b:/ Att</p>	<p><p. 41> Kapitola IV. Kterak prawá wira wefwětje zchází, ktera přížpadnoft neomilnie gefť znameni Pržiffti Anti=kryfta.</p> <p>Prawj Lafkawi ſpafitel naff, O Skonanj ſwiete mluwie, Ale když przigde fyn Człowieka, zdali nalezne wyri na zemi a u S: Luka: <i>Cap. 18. V: 8.</i> z cžeho patrnje fe wyrozumiwa, že Kryftus <p. 42> Pán drziw na ſwiet nepržiffelgde, aniž Anti=kryfta Bezbožneho nepržipufti, lecz prawá wjra bude z tencžena na ſwietie, tak taky Uczy Pawel S: když k Tefalonitenfkim w Epifftole 2. <i>Cap:</i></p>

⁵³ Na druhou stranu se snažím respektovat vyznačování některých pasáží užitím odlišného typu písma nebo jiných prostředků (základní text je ve všech rukopisech psán novogotickou kurzívou): Citáty a odkazy na ně značené podtrhy, užitím polokurzívy nebo jiné barvy inkoustu přepisují tučně, humanistické písmo užitě v přejatých slovech kurzívou. V tisku značím tučně užití švabachu jakožto vyznačovacího písma v textu sázeném frakturou. Zaznamenávám také škrty a další opravy, na evidentní tiskařské nebo písařské chyby upozorňuji [!]. Některá místa textu zajímavá z jazykového hlediska zvýrazňuji podtržením.

<p>H. Apofteł Paulus/ indem er alfo zu den Theffaloniconern fchreibt: Laffet euch niemand auf einerley Weiß verführen. Dann der HERR kommt nicht; es feye dann daß zuvor der Abfall gefchehe/ und der Menfch der Sünd offenbar werde. [b] Woraus abzunehmen/ daß der Abfall vom Glauben vor der Ankunfft Antichrifti gefchehen folle. Welches dann folgende heilige Vätter/ als nemlich Ambrofius/ [c] Auguftinus [d] Albertus Magnus/ [d] die Gloffa über das angeregte Ort des H. Pauli/ [f] wie auch der andächtige Barradius/ famt vielen gottfeligen Männern bezeugen. Der auch/ fich auf die heilige Vätter beruffend/ auſtrücklich fagt: Daß/ gleich wie die Zertheilung des Römifchen Reichs in zehn ausländifche Königreich/ wie auch deffen endlicher Un<p. 26>tergang ein wenig vor der Ankunfft Antichrifti gefchehen werde: alfo folle auch der wahre allein feligmachende Glaub zuvorderft faft im gantzen Römifchen Reich/ und hernach zu den Zeiten Antichrifti in der gantzen weiten Welt abnehmen. [g] Es ſchreibet zwar der H. Apofteł Paulus feinen Timotheo alfo: Der Geiſt fagt auſtrücklich/</p>	<p>fe nažiadny ſpufob nekomu przerwefij, nebo Pan neprzigde, leda až przerwraczeni fe Stane, a Człówek Hrżichuw zgewen bude (b) z czehož fe Sauditj muž, że przerwracenj, a neb odpadnutj od wiry przed prżichodem Antikryftowem fe Statj ma. Czož naſledugiczj Swatj Otczowe, gako: Swaty Ambrož (c) Auguſtin (d) Albertus Welky (e:) tež weyklad na przedpowiedieny text Swateho Pawla (f) a Onen pobožny muž Barradius s mnohimj ginymj wyznawagj. kteryž take fe na Swaty Otcze odwolawage [přepsáno na odwolawagj] weržegnje prawj: Žie podobnie, giako rozdzieleni Rżimſke Rżiffje w defet Czizozemſkych Kralowftwj, a geho poſlednj ſkaza malo przed prżichodem Antikryftowem fe Stane: tak taky prawa, a Samo=ſpafytedlna wira držiwe fkoro w czele Rżimſke Rżiffj, a potom za Czafuw Antikryftowych w czelem Swete zchazetj bude (g) Piſſe ficze Swaty Apofſtol Paweł ſwemu Timotheuſowj takto: Prawj duch zgewně, że w poſlednych cziafech <p. 32> nekeržj od wiry odpadnau</p>	<p>waf nefwodi žadny nižadnym SPufobem; Nebt ne przigde Pan, Lecž Prwe Prżigde odftaupeni, a lecž Prwe Zgewen bude Człówek Hrżichu. Z czehož kdomegſſleni geſt żeie odpadnuti od Wiry przed Prżichodem Anti=kriſta ſtati fe ma. Czož Naſledugiczi Swati Otczowe, totižto: Ambrož /:c:/ Auguſtin /:d:/ Albert Weliky /:e:/ Gloſa neb Weyklad na naddotcżene Miſto S. Pawla /:f:/ gakož take Pobožny Barradius fmnohyma Błahoſlawenyma Muži doſwiedzugau, <p. 41> Ktery na Swatych Otczuw fe odwolawagicze zrżetedlnie Prawi: Že gako Rozdzieleni Rżimſke Rżiffje nadeſet Czyzozemſkych Kralowftwi, gakož y gegi koneczne zahynuti nieczzo malo przed Prżichodem Anti=kriſta fe ſtane: tak take Prawa Samo=ſpafitedlna Wira Przednie wczeleg temerž Rżimſke Rżiffi, Pak Potom za czafu Anti=kriſta w czelem Swietie Śirokem Zmenſſena bude. /:g:/ Piſſe ficze S. Apofſtol Paweł kſwemu T^{ito}wi- takto: Duch pak zgewnje Prawi: že</p>	<p>2. V: 3. takto piſſe /: Nezwodiff was žadni nižadnym ſpufobem, nebo nenaftane den Pánie Lecž prwe prżigde odftaupenj, a zgewen bude Człówek Hrżicha b:/ fyn zatracenj. z czeho uzawrżiti mužeme, že odftaupeni od wiri prżiſſtj Anti=kryſta ma przedchazeti : Kteraužo prawdu Mnohy S: Otczowe, totiž Ambroff c S: Auguſtin S: d Wogtiech Welky e, <u>Weyklad nad wegff</u> <u>uwedenau, Textem</u> Pawla S:, f gak taki Nábožny Baradius s mnohimi ginymi Pobožnymi muži doſwiedzugi. Kterižto poſledni taky, odwolawage fe na S: Otcze, zrżegmnie prawj; že tak, gak rozdzielenj Rżimſkeho Rżiffje w defet Czyzozemſkich Kralowftwich, a geho zahinutj Hned prżiſſtim Anti=kryſta fe ſtane, tak že y wira ſamoſpafitedlna neydržiwe <p. 43> w czelim Rżymſkym Rżiſſj, pak ale, když wyprſſj čas prżiſſtj Anti=kryſta wczelim ſwietie bude z tenčeno g. Piſſe ficze S: Apofſtol Paweł k Timotheoowi <i>Epiſ: 1. Cap: 4. V: 1.</i> duch pak zgewnje prawi, že w poſlednich Czafiach odftaupj niekerži od wiri, pozorugicze duchu</p>
--	--	--	--

<p>daß in den letzten Zeiten etliche vom Glauben abfallen/ und irrigen Geiftern/ wie auch teuflischen Lehren anhangen werden. [h] Es feynd aber heutiges Tags nicht allein etliche/ fondern die gantze Welt ift bald vom wahren allein feligmachenden Glauben abgewichen: und hängt leyder irrigen Geiftern und teuflischen Lehren gar zu viel an. Aus welchem dann handgreifflich abzunehmen/ daß die Welt fporentreich dem Verderben und Antichriftlichem Wefen zulauffe und nacheyle. Daß aber bald die gantze Welt anjetzo vom wahren allein feligmachenden Glauben abgewichen/ kan gar leicht probirt werden. Dann fo ich den Glauben in den vier Theilen der Welt fleiffig fuche/ fo werde ich ihn in wenig Ländern unverfälfcht antreffen. Vor diefem war er durch die gantze Welt ausgebreitet/ und erfreckte fich in mehrere Landfchafften/ als die fiegreiche Römifche Waffen/ (fo nach gemeinem Ruff die gantze Welt durchwanderten/) jemahl haben erreichen/ ich gefchweige überwinden können. [I] Wo ift doch heutiges Tags diefer Glaub hinkommen? Jft er etwan in Afia oder Africa</p>	<p>poſlauchagicze duchuw bludnych, a uczeni diabelskeho (h) Wifak ale gíž y dnefniho dne netolyko nekteržj, než temerž czely Swiet od prawe a Samo=fpaſytedlne wiry odpadl, a fe /:czož k poželenj:/ bludnych duchuw, a diabelskeho uczenj přeš=pržiliž přidržuge, odkudž fe makawie poznatj muže, žie Swiet <u>k fweg. ſkaze</u>, a Antikryftikym Skutkum Se wfy rychloſtj poſpicha Zie pak gíž temerž czeleg Swiet od Prawe Samo=fpaſytedlne wiry odpadl fnađno fe dokazatj muže. Neb když wiru w tech Čtyrech dilech Sweta pilne, a bedlywe wyhledawame, tak malo kterau Kraginu, aby wira w nj Sfalfſowana nebyla, wynachazym. Před tim byla geft rozſfiržena po czelem Swete, a wicz Kragin, nežly witezne zbroge Ržimſke /:genž dle obecny poweſtj czely Swet proffly:/ byly kdy přzemocztj mohly, přzemohla (i:) Kam medle, a kde fe ta wira podiela? fnađ fe w Azij, a Africe nagde? O Bože Nebefky! Tyto dwa dily Sweta weczim dilem w hroznem Machometfkym bludu gľau gako zakopany, a anj gediniczky Kržeſtian tak fmele Srdce nema, pokudž</p>	<p>w Poſlednich czařich odſtaupi nekterži od wiry, Poſluchagicze duchuw fwodnych, a uczeni diabelſkych. /:h:/ Wynyegffim czařu ale netoliko nekterži, ale ſkoro czely Swiet od-Praweg Samo=fpaſytedlneg wiry odſtaupil a poſluchagi, budt Bohu žel! welmi Mnozi Swodnich Duchuw, a diabelſkych uczeni. Zcžežo <u>Ruķu</u>=makawie kdomeyffleni geft, žie Swiet gako <u>Oſtruħu</u> bodeny k zahynuti a Anti=kriřtkym wieczem bieży a poſpicha. Že ale nyri brzy czely Swiet od <u>praweg. famo=fpaſytedlneg</u> <u>Wiry</u> odſtaupil, muže welmi Lechcze dokazano Byti. Nebo když ga Wiru we Čžtir Dilach Swieta pilnie wyhledawam <p. 42> tak gi w malo zemich neffalfſowanu natrefugi. Předeſfle byla po czelem Swietie rozſfiržena, a roztaħovala fe po wicze Kraginach, než gich Wytiezna Ržimſka zbraň, /:ktera podle obecni Powieſti, czely Swiet přeřlla:/ niekdy dofahnauti, mlczim, přzemocztj mohla. /:i:/ kam pak po dnefni den ta wira fe podiela, geft afnad w Asy, neb <u>Affricze</u> knalezeni? O Bože na Nebefych! Tito dwa dilowe Swieta Ležegy wietffym</p>	<p>bludnych, a uczeni diabelſkych. H zatim ale prawie ržicztj, za <u>Čzařuch</u> naſſich, negenom nekterži; nobřž ſkoro czeli fwiet od famoſpaſitedlne wiri fe přicž uchilil, a bud Bohu žel, Radiegi Bludnich duchu, a diabelskeho uczeni fe přřichil. z cžežo poznatj fe muže, žie Swiet Richlim krokem fwemu zahinuti, a Anti=kryřtu wfřřicž Biežj. Že pak czeli fwiet ſkoro nini od ftare famoſpaſitedlne wiri fe odľauclj, to Lechkim ſpuřobem fe necha dokazati. Neb gefli že wjru we wflech dilech Swieta Hľedam, tak málo w ktere zemi Čžiftau a neporuřenau naleznu. Před tim w czelim Swietie Byla <p. 44> Rozſfiržena, ďalegcz prawie nežli witezofľawna zbraň hrdinkich Ržimanu, kterži přeczi ſkrze czely fwiet wubecz znamenita byla. Kam fe ale podiela wira ta? geft Snad w azij, nebo w africze, k nalezeni? Bože w nebi? Ti dwa dji Swieta odpocžiwagj w pulnocžnich temnoſtęch Machometanfkych, aniž Kržeſtian, pakli to Smřtj zapľatiti nechcze, fe fami ofmnieli, Sľowicžko ke cztj a proſpiechu Kržeſtianſkeho</p>
--	---	--	---

<p>anzutreffen? O GOtt im Himmelreich! Diefе zwey Theil der Welt ligen meiftentheils unter den entfetzlichen Mahometifchen Finfterniffen vergraben: und hat nicht einmal ein Chrifft in felben das Hertz/ wan[n] er nicht will eines jämmerlichen Tods fterben/ ein Wörtlein zum Ruhm des Chrifftlichen Glaubens zu melden. [k] Dieweil dann diefe zwey <p. 27> Theil der Welt eben jene feynd/ fo der Antichrifft vor allen andern Ländern unter feine Bottmäffigkeit bringen/ und fie ihm fteiff anhangen werden: [l] fo ift ja gnugfam am Tag/ daß/ weil in ihnen der wahre Glaub gänzlich abgenommen/ fie dieß Augenblick bereit feyen/ die Lehr und den Glauben Antichriffti anzunehmen und zu verthädigen. Was foll ich aber vom dritten Theil der Welt/ nemlich unferm Europa fragen? Ach daß fichs GOtt erbarm! Wie ift felbes leyder mit unerhörten Spaltungen und Ketzereyen angefüllt? Von ihm ift in der Warheit mehrentheils das Reich GOttes hinweg genommen/ und einem Volck übergeben worden/ fo fich deffen mit höchftem Seelen=Gewinn gebraucht. Den Europäifchen Völckern kan am füglichften diefer Spruch unfers</p>	<p>nechcзе ukrutnau fmrtj z tohoto Sweta Sgitj, by genom neymenfly flowiczko k pochwalenj a poczeftnoftj Krzeftanfke, a Katoliczke wirze tam promluwil (K) Poniewadz pak tj dwa dilowe Sweta prawe gfau tj, genz Antikryftj przed wfłema ginffyma zemema Sobe w poddanofst uwede, a Onj fe taky geho pewne przidrżetj <p. 33> bude (l:) w nichz take prawa wira z Czela przęftala, tak doftj gifto, a patrno gefт, że Onj toho okamzenj hotowj gfau <u>Antikryftowo wiru</u>, a uczenj przigitj, a zaftawatj Czo pak o trzetim dilu Sweta totiz: naffy Ewropie rżiczti mam? Ach miloftiwy Boże! Gakymj neflychanyjm odpadlency, a Kaczirzmj gefт ta naplnena? Od toho dilu w prawdie wetffym dilem Nebefke Kralowftwj odniato, a takowemu lydu odevzdano gefт, genz tehoz s neywetffym užitkem duffy uziwa. Lydu Ewropeyfkemu pohodlnie tato Słowa Spafytele naffeho by fe prziwlaftnitj mohly: bude odgato od wasz Kralowftwj bożj, a bude dano lydu cziniczymu užitky geho (m) Opradowe Kralowftwj Nebefke, to gefт: Prawa</p>	<p>dilem w hroznych Machometfkych Temnoftech pohrzbene: wkterych ani Krzeftian toho Srdcze nema /: geftlize bidnau Smrti zemrżiti nechcze:/ gednoho Slowiczka ke Czti a Chwale Krzeftiankeg wiry zminiti. /:K:/ Poniewadz tehdy tito, dwa dilowe Swieta rownie ony gfau, ktere Anti=Krifт przed wfłema ginyma Zemy pod fwau mocz a poddanofst prziwede, a oni fe geho fylnie przidrżegi /:l:/ tak gefт dofti patrne, poniewadz wnich wira do czela zhynula, że wto okamzeni hotowi gfau, uczeni a Wiru Anti=Krifтowu przigati, a zaftawatj. Czo Mam ale o trzetim dilu Swieta, to<p. 43>tiz <u>o naffeg Ewropie rżiczti? Aeż</u> Ach Boże Politug! Gak gefт ten fnesleychanyjm Rozdwożenim a Kaczyrżftwem naplnieny? od niego gefт w Prawdie Kralowftwi Bożi prycz odgato, a Narodu odevzdano, ktery fnegwietffym Duffi zylkem geg uziwa. <u>Ewropeyfkym</u> Narodum muze negprżiležitiegicz ono Propowiedieni Spafytele Naffeho prziwlaftnieno Byti: bude odyato od was Kralowftwi Bożi, a bude dano, Lidu užitky [vepsáno do</p>	<p>náboženftwj s uft wypuťiti. Proto ale že prawie tito dwa dĵli Swieta one fau, ktere przed wfłemi gjnimi Anti=Kryft fobie ma podmaniti, a fobie podrobitj, tehdy patrnje gefт, že proto že přęftali prawe wiri fe przidrżetj, oni zhotoweny gfau, Učzeni a Wiru Anti=kryfta přigimauti a hagĵiti. Czož ale Rżiczti mam o 3um dĵlu Swieta, Totiž od naffi Ewropi? Bohu žel? Tolika Neflichanymi Bludami, a Kaczirżftwj uczenj ono naplnieni? od niego w prawdie Kralowftwj <p. 45> Kralowftwj Bożi gefт odnati, a k Národu přzeneffeni w kterim auczinkuge k duffy Spafenj; Ewropeiskym národum prawie fe prziwlaftniti muze one wyrżknutj Spafitele naffeho, Rżkaucziho u S: Matau: <i>Cap: 21. – V: 43.</i> prawjm wam, že Bude odgato od nás Kralowftwj Bożj, a bude dano Lidu Cziniczimu Užitki geho m w prawdie Kralowftwj Bożj, to gefт prawa Czirkew n, prawa wira, prawe Krzeftianftwo, a społu wieczne Blahoflawenftwj od mnohich fkwofnych mniefт, Prowinczijch a Kralowftwjch Ewropeyfkich odnaiti, a dani fau oftrowum Amerikankim; s přicziny že oni</p>
--	---	---	---

<p>Heylandes zugeeignet werden: Das Reich Gottes wird von euch hiweg genom[m]en/ und es wird einem Volck gegeben werden/ das feine Frucht bringet. [m] Warlich ist das Reich Gottes/ das ist/ die wahre Kirch/ [n] der wahre Glaub/ das wahre Christenthum/ und zugleich die ewige Seligkeit von vielen herrlichen Städten/ Provintzen und Königreichen unsers Europä hinweg genommen/ und den Americanischen Infulen gegeben worden. Dann de alda neubekehrte Christen nicht einfältigen/ sondern wol hundertfältigen Nutzen und Früchte des wahren Glaubens bringen/ und sich also der ewigen Seligkeit theilhaftig machen.</p> <p>Es möcht einer sagen: Seynd ja die vornehmste Königreiche in Europa/ wie auch die vornehmste Provintzen bey dem Catholischen allein feligmachenden Glauben verblieben: wie soll dann in Eurspa [!] der Abfall vom wahren Glauben fast völlig feyn vorgangen? Ich antworte: Die vornehmste Königreich in Europa/ als Hispanien/ Portugal/ Sicilien/ Jtalien/ die Venetianische Republic/ Böhmen/ Ober= und Un<p. 27>der=Oesterreich/ Bavern/ Tyrol/ die Spanische Niederlande/</p>	<p>Czirkeu (n) Prawa wira, Oprawdowe Krześtanftwo, a fpolu weczne blahofawenftwj od mnohych Slawnych Mest, Kragin, a Kralowftwj nasse Ewropy przycz odniate, a Amerikanckym Oftungrow odewzdane gfa. Kdežo tj w nowe obraczenj Kržestanj nemaly užitek, a Owotcze prawe wiry przinaffegj, a febe na ten Spufob weczneho blahoflawenftwj aucziaftna czinj. Mohl by nekdo ržicztj: an Neyhlawnegffly Kralowftwj w Ewropie, a neywybornegffly Kraginy przj Katoliczke, a Samo=spafytedlne wirže gfauf zuffaly, giakym tehdy Spufobem w Ewrope by fe bylo skoro dokonale odpadnutj od prawe wiry Stalo? Acžkež odpowidam: Acžkolyw w <p. 34> Ewrope neyhlawnegffly Kralowftwj, giakož gefł Sspanhelfke, Portugalfke, Sicilie, Wlafka Zeme, Obeczne Wladaržftwj, neb Republic: Benaczanfke, Kralowftwj Czelke, Horžeyffly, y doleyffly Rakauyf, Baworka, Tyrolfka a doleyffly Sspanhelfke Zeme, Kralowftwj Francauzfkke, Safogfkky, y s nekterymj w Ržimfke Ržiffly ležiczymj Kurffirfftkymj</p>	<p>mezery vyznačené přerušovanou čarou] čžiniczymu užitky gheho /:m:/ Prawdiwie gefł Kralowftwi Boži, to gefł opravdowa Czirkeu /:n:/ Prawdiwa aPrawa Wira, opravdowe Krześtianstwo, a fPolu take Wieczne Blahoflawenftwi gefł z mnohych Slawnych Miest, Kragin, a Kralowftwi naffeg Ewropy przycz wzato, a Amerikanckym Oftungrow odewzdano. Nebo tam ti w Nowie obraczeni Kržestiani ne fProfty užitek a owotcze prawe Wiry przinaffegj a tak fe Wieczneho Blahoflawenftwi aucziaftnych czini. Mohl By nekdo ržicztj: Wflak gfauf Negwzacznegffly Kralowftwi w Ewropie, gakož take Negwzneffienegffly Provinczie a Kraginy przj Catho<p. 44>liczek famo=fpasytedlneg Wirže pozuffali: gak pak tehdy w Ewropie odftaupeni od Praweg Wiry temierz auplnie fe ftati mielo? Ga odpowidam: Acžkoliw ty Negwzacznieffly Kralowftwi w Ewropie, gako SPaniheli, Portugal, Sicilia, Wluchy, Uenetianfka Obecz neb Respublica, Czechy, Horni= a dolni Rakaufe, Bawory, Tyrol, SPanihelfke</p>	<p>tam nowe obraczeny Kržestiane plodny owocze prawe wiri przinaffegj, a wieczneho Blahoflawenftwj fe aucziafny cziniegi. <u>Mnozy by fnađ mohl</u> ponawrhnauti, djt pak Neyduftognieggfi Kralowftwj w Ewropie gakž taky ti neiozwlaftnieggffly prowynczie náboženftwj famořpafitedlnemu <p. 46> <u>wierzeni</u> pozuffati? gakž tehdy Ewropa mohla od Wjri odpadnauti? odpowidam. ty Neyduftognieggffly Kralowftwj w Ewropie, gak fspanhele, Portugallie, Sicilie, Italie Republika Wenezianfka, Czechi, dolegffly a Horžegffly Rakauyf, Baborži, Tirolli, fspanhelfka Niderlanfka zem, franczka, Sayoyje <u>s niekolika w Ržimfkim Ržiffj</u> <u>Ležiczi Knižeczctwj</u>, Byfkupftwj, Margrabftwj, Hrabatftwj, Opatftwa, a niekerži Ržiffky mniefłta, acžkoliw že od Katoliczke wjri fe doczela neodlaučili, nicz menie přecze w nadřecznych Kralowftwich a Prowinczijch takowa Bezbožnosť wjnikla, a rozmnožila, že hruza gefł na nj genom fpomenautj.</p>
---	---	--	--

<p>Franckreich/ Savoyen/ famt etlichen im Römifchen Reich ligenden Churfürftenthumen/ Bifthümern/ Marggraffchafften/ Graffchafften/ Abtleyen/ und wenigen Reichsfädten/ ob fie zwar nicht vom Catholifchen Glauben abgewichen: fo hat doch in allen jetzt gemeldten Königreichen und Provintzen die Gottlofigkeit alfo und dermaffen überhand genommen/ daß es ein Greul ift daran zu gedencken.</p>	<p>zemj, bifkupftwimj, Markrabftwj, Hrabftwj, Oppatftwj, a nekterymj Ržimfkymj Miefity, žie ficze od prawe wiry Katoliczke neodftaupily: nicz mene w tech wflech giž gmenowanych Kralowftwj, a Kraginach bezbožnoft tak geft wznikla, až hruza geft tolyko na to Spomenautj.</p>	<p>Dolni Zemie, Franczuzy, Sawoyi, fPolu fniekteryma w Rzimskeg Ržiffi Ležiczyma Kurfirftwima, Bifkupftwima, Marggrabfwima, Hrabftwima, Opatftwima, a malo Ržifilkyma Miefertama, od Katholiczkeg Wiry neodftaupili: Wřřak přecze we wflech tiech nyri zminienych Kralowftwich a Kraginach BohafPuřtilořt tak welicze ře rozmnožila, že ofkliwořt geft na ni pamatowati.</p>	
--	--	--	--

Z ukázky je zcela evidentní, že máme před sebou tři různé překlady. Všechny se snaží o maximální věrnost originálu, jejich konkrétní překladatelská řešení jsou ale různá.

Radnický rukopis je psán téměř bez oprav. Naproti tomu je vidět, že písař klementinského rukopisu si nebyl jistý správnou podobou některých slov – dopisoval je zřejmě dodatečně na vyznačené mezery v textu. To můžeme interpretovat buď jako nejistotu při čtení špatně čitelné předlohy, nebo jako nejistotu překladatele při volbě výrazu. Některé další opravy napovídají, že by mohlo jít přímo o autograf překladatele (např. u překladu slova *handgreifflich*, kde písař napřed začal psát slovo *rukou*, pak si ale německé slovo lépe přečetl, škrtl nesprávný překlad a napsal *makavě*), jiné se naopak zdají svědčit spíše pro špatné čtení české předlohy (záměna *ač* a *ach*), k vyřešení této otázky tedy bude třeba rozbor celého textu. Písař klatovského rukopisu dělá relativně často chyby – zaměňuje jak tvary slov (a neopravuje je ani tehdy, kdy je výsledkem porušení shody), tak i slova (*věření* místo *věrní*).

I z nářečního hlediska jsou mezi překlady zjevné rozdíly. U radnického rukopisu některé morfologické podoby naznačují jeho jihozápadočeský původ. Klementinský rukopis nezapře svou moravskou provenienci (i když se písař snaží vyhnout nářečním tvarům, ne vždy ale úspěšně a někdy i na nesprávných místech: viz např. začátek jeho dovětky na p. 665 „*S taku Pržiczinu, Czyl, a Konecz Welebny Pater Author řweg zname-niteg Pracze a Starořti, aby tauto Knižku neb Historyi založil, a na Swietlo wydal, řwemu Pobožnemu Niemeczkeho gazyka Cztenaržowi zdet při konczy přředřtira*“). U klatovského rukopisu by tvar *časůch* mohl ukazovat na středočeský původ, stejně jako výše zmíněný přípisek (srov. kapitolu 3.1.3). Přesnější určení nářečního zabarvení těchto textů ale přesahuje možnosti této studie, je to námět na samostatný rozbor.

3.3.5 Srovnání výtahů

Stejná otázka, jako jsme řešili v předcházející kapitole u rukopisů překladů *Života Antikristova*, se nabízí i u obou českých výtahů. Jelikož nejsou opatřeny v podstatě žádnými paratexty a nejsou ani členěny na kapitoly, zvolila jsem pro porovnání krátký úsek vlastního textu. Jeho volba je ztížena tím, že první strana frenštátského rukopisu je silně poškozena zašpiněním a vlhkostí, u nymburského rukopisu zase chybí konec. I přes poškození je ale zjevné, že začátek obou výtahů se liší: zatímco frenštátský rukopis začíná krátkým uvedením proroctví o Antikristovi a pak bezprostředně pokračuje údaji o jeho matce, jeho zplazení a narození, nymburský rukopis uvádí nejprve výčet proroctví o tom, kdy přijde konec světa, a to včetně starého českého proroctví situovaného do Staré Boleslavi, a až poté začíná text věnovaný Antikristovi. Nakolik je možno soudit podle poškozeného začátku frenštátského opisu, jde právě od tohoto místa o dvě verze téhož textu, pro ukázkou srovnání jsem ale pro jistotu zvolila až tu část, která je v obou rukopisech relativně dobře čitelná:

Rukopisný výtah Frenštát	Rukopisný výtah Nymburk
<p><p. 2> Narodj fe pak bezbožnik tento w Babilone Meſte, w Kragine Senar, to gefť w Zemi Chaldegſke, Sto a Sedmdeſate Mil, <p. 3> od Jeruzalema, ležicim tu kde někdy, ſtala Slawna [...] Weže kteru wiftawelj Obrowe, den, Meficz, a Rok narozenj geho dokonale negifti, anám Nepowedomj gefť, acžkoliw Muž gedem welicze gak pobožnj, tak Vczenj wfwich ſpifech poznamenal, že Czafto prawenj Antikriřt Leta 1885. Naroditi fe má, zatoho Czařu z božſkeho dopuřtenj Moczi diabelſku ſtanu fe Rozliczne Kuzelniczke Zazrakowe, a Wiczi Pržediwne nanežto Patrzići Zide Potwrzenj budu ze Meřiařf gegich pržiřfel, kteremužto gak z Žiwota Matky wiftupi z Nefimirneho božſkeho Milofrdenřtwj rowne gak ginim wřsem lidem Pržidan bude Obwzlařtnj Angel ſtražcze, ale ten pro bezbožnořť Matky Antikriřtowe malo tomu ditetj platen bude, ofmeho dne potom podle obiczege Židowřkeho Obržezowano bude diť, kterežto Gmeno řwe wlařtni dořtane, Rabinowe Židowřti prawj že Antikriřt při Obržizcze nazwan ma bity Meřiařf Sin dawiduw, ale toře protiwi Piřmu Swatemu wķteremžto cžteme Apoc. w 13. a V. 18. že Gmeno Antikriřtowo ato konecžne, podle Tabelly Ržeczke Poczť 666. wřobie Obsahowatj, gako Negřwetegřř Gmeno Meřiařfe nařheho Gežiřfe Poczť 888. wřobie obřahuge, kterežto Cifri wtagno Mluwnořti wřřidokonalořť, a blařoflawenřtwj wiznamenawagj, gako naproti tomu Cifri</p>	<p><p. 13> Naredi fe pak bezbožnik tento, w Babyloně, Měťě, w Kragině Senar, to gefť w Zemi Chaldegřky Sto a Sedumdeřate Mjl od Jeruzalema ležiczym, tu kde někdy řtala ſlawná ona Wěž kterau wyřtawelj Obrowe, den Měřycze a Rok Narozeni geho dokonale <p. 14> negiftj, anam Ljdem nepowědomy gefť, Cožkoliwěk muž gedem welicze gak Pobožny tak Vczeny wřpifech řwych poznamenal že czařto praweny Antykriřt Leta 1855. Naroditj fe má, za toho czařu z Božřkeho dopuřřeni, moczy diabelřkau ſtanau fe rozliczny Kauzedniczky Zazrakowe a weczy Pržediwne, nanežto patřizcy Žide potwrzeni budau, že Meřyařf gegich pržiřfel, kteremužto gak <p. 15> z Žiwota Matky Wyřtaupi, zneřmirneho Božřkeho Milofrdenřtwj, rowně gako ginym wřsem Ljdem pržidan bude obwzlařtnj Angel=Štražcze, ale ten probezbožnořť Matky Antykriřtowe malo tomu Djteti platen bude, ofmeho dne potom podle obyczege Židowřkeho Obržezano bude Djtě kdežto Gmeno řwe wlařtni dořtane, Rabynowe Židowřky prawy že Antykriřt při Obržizcze nazwan byti ma <p. 16> Meřyařf ben dawyd, to gefť: Meřyařf Syn Dawiduw, ale to fe protiwy Piřmu Swatemu, wķteremžto cžteme Apocal 13. V. 18. že gmeno Antykriřtowo, ato konecžně podle Kabally Ržeczke /: Poczť 666. wřobie obsahuge, gako neyřwěťegřř Gmeno Meřyařfe nařheho Gežiřfe poczť 888. wřobie obřahuge. 5. kterežto Czyřry w tagnomluwnořti wřři dokonalořť a Blařoflawenřtwj wy<p. 17>znamenawagj, gako na proti tomu Czyřry</p>

<p>one gmena Antikriftowego weffkeren nedoftatek abidu Tirm. in cit. qvi locum <p. 4> Zcžeož taky pozna lafkawj cžtenarž, že fama negiftota geft, czo fe koliwek otom gedna Gmenu Vcženj lide hadagi. Ponewacz? Poczet tento ſprzemnohimj Gmenj fe frowawa, fudim s Swatim Jrengem Wecz tu famemu Bohu Powedomu biti, atak kdogi doftateczne ſpitowatj mjnj, že daremnj Praczi na febe przigima.</p>	<p>one Gmena Antykryftowego weffkeren nedoftatek a Bjdu Termin Ut qui locum. z cžeož take pozna lafkawy Cžtenarž, že fama negiftota geft, czo fe koliwek otom gmenu Vczeny Lýde hádagj, poněwádž Poczet tento s průmnohymi Gmeny fe frowáwá faudim s S: Jeronymem, wecz tu famemu Bohu Powědomau byti, <p. 18> Atak kdo gi doftateczně Spitowat mjni že daremni Praczy nafebe przigima.</p>
--	---

Jak je vidět z tabulky (v níž jsem tučně vyznačila všechny rozdíly, které nelze vysvětlit odlišnou grafikou), difference mezi oběma opisy jsou minimální a beze zbytku vysvětlitelné nářečními rozdíly nebo špatným čtením či nepozorností páraře (zejména u frenštátského rukopisu nepřiliš vzdělaného, jak o tom svědčí např. skutečnost, že nezná slovo *kabala*). Jde tedy nepochybně o dvě verze téhož textu, v případě nymburského rukopisu kompilovaného i s jinými zdroji, jak ostatně párař uvádí i v titulu.

3.3.6 Shrnutí

Z výše představených rysů jednotlivých překladů můžeme domnívat se vyvozovat následující:

Život Antikristův Dionysia z Lucemburku byl v raném novověku přeložen do češtiny nejméně třikrát, kromě toho z něj byl pořízen nejméně jeden český výtah (odhlédneme-li od výtahu německého). Bylo to tedy dílo, které opakovaně přitahovalo pozornost českých vzdělanějších čtenářů (tj. těch, kdo dokázali číst německy a dokonce z němčiny překládat) a u nějž bylo zároveň pravděpodobné, že zaujme i čtenáře méně vzdělané (adresáty překladu). Fakt, že každý z překladů je zatím znám pouze v jediném exempláři, by mohl poukazovat na to, že překlady sice byly ceněny a předávány z generace na generaci, nepovedlo se jim ale potenciální publikum zaujmout natolik, aby si knihu dále opisovalo (k čemuž jistě přispěl její značný rozsah). To ale nevylučuje širší recepci, protože předčítání skupinám posluchačů bylo v té době ještě běžné⁵⁴ a v 1. vydání o něm výslovně mluví i autor německé předlohy. Krom toho nemůžeme vyloučit, že existovaly nebo dosud existují i další opisy – přinejmenším klatovský rukopis se zdá být opisem staršího rukopisu s poškozeným začátkem, a také radnický rukopis asi není autograf, i když tady mohl být časový rozdíl mezi vznikem originálu a opisem malý. O popularitě spisu svědčí také pořízení zmíněného výtahu a jeho následné šíření – oba dochované rukopisy výtahu jsou opisy starší předlohy a pocházejí z geograficky značně vzdálených oblastí, přinejmenším v této podobě šlo tedy patrně o text poměrně žádaný, a to i na začátku 19. století.

Z úplných překladů je nejstarší patrně překlad radnický. Písmo dochovaného rukopisu odpovídá zhruba 1. třetině 18. století, překládáno bylo z vydání z konce století 17. Překladatel byl poměrně sebevědomý, troufal si samostatně vytvářet složité syntaktické konstrukce a také doplnit text o marginální rubriky. Dochovaný exemplář je zřejmě čis-

⁵⁴ Eybl (1999: 408) dokonce nazývá díla raněnovověké náboženskyvzdělavatelné literatury „semiorale Vermittlungsformen“.

topis, podle písařské chyby v titulu patrně pořízený někým jiným než překladatelem, nenese ale žádné stopy pokusu o předložení cenzuře ke schválení k tisku.

Klementinský překlad vznikl kolem poloviny 18. století. Svědčí o tom jak písmo, tak hlavně autograf vyjádření kancléře trnavské univerzity, který mohl vzniknout nejpozději roku 1764, možná ale i na začátku 50. let. Lze předpokládat, že překladatel s požádáním o povolení k tisku příliš neotálel a text poslal k posouzení brzy po jeho dokončení. Víme o něm pouze, že to byl starší člověk, pocházel z Moravy a poměrně dobře znal český překlad Cochemova *Velikého života*, neboť napodobil překladatelský dovětek Edelberta Nymburského. Rukopis je psán velmi čitelně, nacházíme v něm ale soudobé dodatečné opravy, psané rukou písaře i jinou rukou, a také některé stopy nejistoty o správné podobě některých slov. Pravděpodobně to tedy byl exemplář určený jako předloha pro tisk, na jehož vylepšování pracoval kromě písaře i někdo další.

Datum vzniku klatovského překladu je nejisté. Rukopis je ze všech dochovaných nejmladší, možná až ze začátku 19. století, je ale možné, že je opisem staršího rukopisu neznámého stáří. Na jeho začátku chybějí některé paratexty nebo jejich části a naopak jsou tam vevázány volné listy, což může svědčit jak o opisování z poškozené předlohy, tak o překládání z poškozeného tisku. V rukopise jsou škrty (i celých odstavců) a poměrně hodně písařských chyb, mnohdy majících za následek i porušení shody ve větě. Až podrobnější analýza může odhalit, zda jde spíše o chyby písařské, nebo překladatelské. Ani z přesunu citací z konců kapitol na konec knihy nelze mnoho vysoudit – mohlo jít jak o snahu ulehčit recepci lidovému čtenáři (aby ho latinské citace nemátly), tak práci s knihou vzdělanému čtenáři (aby pro něj bylo nalistovávání odkazů jednodušší). Ilustrace na původně volných listech tohoto rukopisu ale ukazují, že byl čten i na počátku 20. století (byť autor těchto kreseb omylem připisoval autorství textu jakémusi jezuitovi Rodinovi či Rodengovi).

4. Závěry a výhledy

V této studii jsem se zaměřila na české raněnovověké rukopisné překlady jednoho z děl německého kapucína Dionysia z Lucemburku. Jde o spis obvykle označovaný jako jeden z posledních zástupců středověkého prorocství (Mehr, 1957: 735; Malget, 2005: 105), jinak se ale jeho hodnocení u různých badatelů různí. Někteří, jako McGinn (2000: 231–232), považují *Leben Antichristi* za dětinské a moralizující dílo, které jen rozměňuje starší představy, aniž by k nim něco podstatného přidávalo. Jiní si podobných děl cení, protože jsou podle nich zprostředkovateli mezi středověkem a novověkem. Alespoň tak hodnotí Roth (1984: 27) nebo Signer (1963: 33) dílo Dionysiova souputníka Martina z Cochemu: jeho zásluha spočívá podle nich v tom, že sesbíral mnoho z bohatství středověku a díky tomu, že je nově zformuloval ve srozumitelné lidové řeči, zachránil je pro budoucí staletí.

Mojí ambicí ale v této studii nebylo literárněhistorické, teologické či jiné hodnocení *Života Antikristova*. Spíše jsem chtěla upozornit na existenci tohoto rozsáhlého textu a podat o něm a o jeho autorovi základní informace, protože se domnívám, že by mohl upoutat pozornost odborníků z různých oblastí. Význam pro lingvisty je jasný: ne zrovna často máme k dispozici tři verze raněnovověkého překladu téhož originálu, a to poměrně

rozsáhlého. Navíc jde o překlady z různých období dosud málo probádaného 18. století a vykazující různé nářeční vlivy, jichž se zároveň někteří z překladatelů snažili vyvarovat. Mohou tedy představovat zajímavý příspěvek do debaty o podobě a proměnách kulturní češtiny v 18. století. Mj. i s ohledem na to, že podle některých autorů (srov. Noesen, 1928: 139) patřili Dionysius z Lucemburku spolu s Friedrichem von Spee a Martinem z Cochemu mezi spisovatele, kteří dokázali němčinu znovuoobrodit z lidových zdrojů v době, kdy byla až příliš silně ovlivněna jinými jazyky.

Z lingvistického i literárněhistorického hlediska je dále zajímavé, že se všechny tři překlady snaží o maximální věrnost originálu, téměř doslovnost. To je v ostrém kontrastu s poměrně volným přístupem překladatelů obvyklým v 17. století, kdy vlastně vznikají spíše volné adaptace než překlady ve vlastním slova smyslu, překladatelé vybírají jen pasáže, které považují za vhodné, jiné vynechávají a často i mnoho doplňují z jiných zdrojů. Takovéto adaptace byly mnohdy vydávány bez uvedení jména původního autora i bez původního titulu díla (a někdy je dokonce těžké odhalit, že jde o adaptaci, a ne původní dílo), naopak naši překladatelé svou předlohu výslovně uvádějí a odkazují na ni i přebíráním paratextů. Nabízí se tedy otázka, jestli jde o vývoj přístupu k zacházení s cizojazyčnými díly v čase, nebo jestli oba tyto přístupy existovaly paralelně, a příp. za jakých podmínek a s jakým cílem volili překladatelé jeden či druhý způsob.

Z hlediska dějin vztahů češtiny a němčiny na našem území a dějin cenzury je jistě zajímavé, proč dílo, které bez větších problémů vycházelo opakovaně německy jak v oblastech mimo habsburskou monarchii, tak i ve Vídni (a jednou dokonce i s brněnským vrozením), nemohlo vyjít v 18. století česky, přestože bylo do češtiny nejméně třikrát přeloženo a nejméně jednou se překladatel o vydání pokusil. Tady nám určité vodítko může poskytnout zmíněný soudobý posudek, který do jednoho z exemplářů vepsal učený slovenský jezuita Ján Príleský (viz kapitolu 3.3.2). Ten ke svému zápornému stanovisku udává několik důvodů. Většina z nich jsou námitky obsahové: autor posudku z teologického hlediska nesouhlasí s některými tvrzeními v knize a některé citace považuje za nesprávné nebo odkazující na pochybné zdroje. Jde tedy o výtky týkající se originálu, nikoli překladu, podobně jako pražská konzistoř roku 1700 požadovala očištění českého překladu Cochemova *Velikého života* od poznámek zakládajících se na nedůvěryhodných autoritách (Sládek, 2007: 11–12). Je pravda, že německá vydání vycházející ve Vídni patrně žádnou místní cenzurou neprošla, alespoň ne ta, která jsem měla k dispozici, neboť přetiskují pouze dobrozdání uvedená už ve 2., frankfurtském vydání. České vydání ale cenzurou projít muselo, a to byla příležitost pro vyjádření nesouhlasu s obsahem díla. Na druhou stranu česká vydání *Velikého života* také neobsahovala místní církevní schválení, jen prohlášení překladatele, že se shodují s německým zněním (Sládek, 2007: 11), a takové prohlášení v překladu posuzovaném Príleským najdeme také, můžeme se tedy ptát, proč to v tomto případě nestačilo.

Možná jde prostě o to, že se časy změnily – co bylo přípustné na konci 17. století (1. vydání *Velikého života*), nemuselo už být přípustné o půlstoletí později. Tomu by nasvědčovalo již zmíněné zařazení vydání *Leben Antichristi* z roku 1716 na seznam zakázaných knih (v roce 1774, viz kapitolu 2.4). Na základě toho by bylo možné se domnívat, že už v době, kdy klementinský rukopis usiloval o vydání, začínal *Leben Antichristi* budit mezi vzdělanci rozpaky, které ho nakonec přivedly na index. Na druhou stranu ale nelze zapomenout (viz kapitolu 3.3.2), že klementinský rukopis byl napsán a posuzován nej-

později roku 1764, kdežto německý originál byl na seznam zakázaných knih přidán až o deset let později a do té doby bez problémů vycházel.

V souvislosti se seznamem zakázaných knih se můžeme dále pozastavit nad tím, že v roce 1774 na něj bylo zařazeno pouze vydání z roku 1716, tedy to, které jako jediné vyšlo s vročením ve Vídni a v Brně, a stejně tak jako jediné zde zůstalo i v roce 1776 a 1780. Naopak pozdější vídeňská vydání (1729, 1744, 1745, 1764, 1771), o frankfurtských nebo kaufbeurenských nemluvě, na indexu uvedena nejsou, ačkoli těžko mohla všechna zůstat jeho vydavatelům zcela neznáma. Dalo by se to snad vysvětlit jistou nedůsledností nebo tím, že zákaz namířený proti prvnímu vydání v monarchii mohl být bez dalšího uplatňován i na vydání ostatní, přesto je to poněkud nápadné, už proto, že v případě Cochemových knih uvedených na tomtéž seznamu se postupuje jinak: ty, které vycházely opakovaně, jsou vesměs uvedeny obecně pomocí titulu bez určení konkrétního vydání.⁵⁵ Je to samozřejmě jen spekulace, ale svádí to k otázce, zda právě Brno jakožto udávané místo vydání (ať už tam tisk skutečně vznikl, nebo ne) nehrálo určitou roli v zákazu knihy – zda iniciativa k jejímu zařazení nemohla vyjít z Českých zemí.

Vraťme se ale k Příleského posudku. V jeho závěru je navíc uveden ještě jeden, zvláštní důvod pro nedoporučení vydání: „*denique quia Vita haec multa admodum obscura, & incerta complectitur, quo vel ideo populari lingua evulganda mihi non videtur.*“ Jedná se tady ale o překlad z němčiny, ne z latiny – proč tedy Příleský mluví o nevhodnosti vydání v „lidovém jazyce“? Byla čeština v Horních Uhrách (a na Moravě) „lidovějším“ jazykem než němčina, jazykem, který používají výhradně lidé málo vzdělaní, u nichž naléhavěji hrozí špatné pochopení ne dost jasného textu? Anebo má učený jezuita obavy z české tradice, z toho, že by vydání takového textu mohlo přivítit nebo znovu rozdmýchat anti-kristovská chiliastická očekávání, spojovaná zejména s českou reformní tradicí a známá zde po celá staletí, už od dob Miliče z Kroměříže?⁵⁶

Na závěr ještě několik slov k celkové kompozici studie. Jejím poměrně širokým záběrem, věnujícím se i dalším autorovým dílům a dílu jeho souputníka Martina z Cochemu, jsem chtěla zejména dát najevo své přesvědčení, že je potřeba díla literatury nábožensky-vzdělavatelné (*Erbauungsliteratur*)⁵⁷ a příbuzných žánrů analyzovat a hodnotit ne jako solitéry, ale v celkovém kontextu. Velká obliba Cochemova *Velikého života* i jeho modlitebních knih v Českých zemích raného novověku je všeobecně známa, o autorových dalších dílech a o dílech jeho literárních souputníků včetně toho nejbližšího, Dionysia z Lucemburku, ale není známo téměř nic. Přitom, jak ukazují naše překlady, je docela

⁵⁵ „Cochem (P. Martin) geiftlicher Baumgarten in 8. -- der mittlere Baumgarten vide Baumgarten. -- goldener Himmelschlüffel in 8. -- Hiftoribuch (auserlefenes) Augsburg und Dillingen 1706. in 4. -- das große Leben Christi in 4. -- Exempelbuch. 3. Bände. in 4. -- *Libellus benedictionum, & exorcif-morum, cum libello infirmorum. Francof.* 1686. in 12. -- Ablaßbüchlein vide Lit. A.“ „Ablaßbüchlein (köftliches) darinn ausführlich erkläret wird, was der Ablaß fey, wie viel Peinen des Fegfeuers er abtrage, etc. verbeffert durch Martin von Kochem, Prag in 12.“ „Baumgarten (der mittlere) durch P. Martin von Kochem. Sulzbach 1753.“ „Himmelschlüffel (goldener) oder tröftliches Gebethbuch zu Erlöfung der lieben Seelen des Fegfeuers. Preßburg 1764. in 8.“ (*Catalogus*, 1774: 65, 5, 32, 145). Kromě toho jsou Cochemovy knihy abecedně zařazeny primárně podle autora jména a jen některé ještě podle titulu, kdežto *Leben Antichristi* jen podle titulu a autor vůbec zmíněn není.

⁵⁶ Srov. Heimann, 1995: 108; nebo podrobně Cermanová, 2013. K vývoji významu substantiva *Antikrist(us)* ve staré češtině srov. Nejedlý, 2011.

⁵⁷ Tj. literatury, která sloužila k rozvíjení a prohlubování mimoliturgické soukromé pobožnosti (Eybl, 1999: 405; Malura, 2013: 904). K překladu termínu srov. Malura, 2013: 903–904.

dobře možné, že německé produkce tohoto typu bylo do češtiny přejato mnohem více, než si zatím myslíme, i kdyby „jen“ v rámci rukopisné produkce – bude třeba podrobněji prozkoumat i další dosud anonymní rukopisy ze sbírek českých muzeí a dalších institucí, např. ty pojednávající o životě Ježíše či Panny Marie, jestli to nejsou vlastně překlady či adaptace některého z těchto děl.

Zároveň jsem uvedením tohoto kontextu chtěla znovu upozornit na důležitost Porýní pro českojazyčnou katolickou produkci 17. a 18. století (viz též např. Malura, 2013: 906–907). Jak píše Signer (1963: 34–37), stejně jako se v závislosti na místních politických, společenských, kulturních a dalších podmínkách od sebe liší italské, španělské či německé baroko, liší se navzájem i baroko bavorské, švábské či porýnské. Podle tohoto autora patrně není náhoda, že spisovatelé typu Martina z Cochemu pocházejí zrovna z Porýní, jehož slavná minulost a architektonické památky i tradice středověké mystické či vůbec náboženské literatury udržovaly duchovní spojení se středověkem dlouho živé. V době baroka zde zároveň hrála vedoucí roli spíše měšťanská kultura, nikoli dvorská jako třeba ve Vídni nebo v Bavorsku, a mezi nejoblíbenější četbu tak patřily různé žánry náboženskyvzdělavatelné literatury. Domnívám se, že se tyto charakteristiky do určité míry hodí i na České země – a je tedy na místě otázka, jestli bychom z obliby tvorby těchto spisovatelů (a dalších tamějších rodáků, třeba Friedricha von Spee nebo Jeremieae Drexelia) mohli dovozovat nějakou obecnější podobnost v kulturním vývoji těchto dvou oblastí ve sledované době, tedy jestli bychom neměli věnovat větší pozornost výzkumu porýnské barokní katolické slovesné produkce a jejímu srovnávání s produkcí českou.

LITERATURA

- BACKER, Au. de – BACKER, Al. de – SOMMERVOGEL, C. 1960. *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus: Bibliographie*. Tome 6. Bruxelles – Paris: Oscar Schepens – Alphonse Picard, 1895. Reprint Héverlé-Louvain: Editions de la Bibliothèque S.J.
- BASCH, A. 2008–2013. *Verpönt, Verdrängt – Vergessen? Eine Datenbank zur Erfassung der in Österreich zwischen 1750 und 1848 verbotenen Bücher*. Dostupné z: <http://www.univie.ac.at/censorship/>.
- BAUTZ, F.-W. 1990. Dionysius von Luxemburg. In Bautz, F.-W. (ed.). *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Band I. Hamm: Verlag Traugott Bautz, sl. 1324–1325. Dostupné též z: <http://www.bautz.de/>.
- BERGER, B. – RUPP, H. et al. (edd.). 1971. *Deutsches Literatur-Lexikon*. Band III. Aufl. 3. Bern – München: Francke Verlag.
- Catalogus librorum a commissione caes. reg. aulica prohibitorum: editio nova*. 1774. Cum privilegio S. C. R. Apoft. Majestatis. Wien: Leopold Kaliwoda, auf dem Dominikanerplatz.
- Catalogus librorum a commissione caes. reg. aulica prohibitorum: editio nova*. 1776. Cum privilegio S. C. R. Apoft. Majestatis. Viennae Austriae: Typis Geroldianis.
- Catalogus librorum a commissione caes. reg. aulica prohibitorum. Cum supplementis usque ad annum 1780*. S. i.
- CERMANOVÁ, P. 2013. *Čechy na konci věků*. Praha: Argo.
- EYBL, F. M. 1999. Predigt/Erbauungsliteratur. In Meier, A. (ed.). *Die Literatur des 17. Jahrhunderts: Hansers Sozialgeschichte der deutschen Literatur vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Band II. München: Hanser, s. 401–419.
- FEJÉR, G. 1835. *Historia Academiae scientiarum Pazmanianae Archi-episcopalis ac M. Theresianae regiae literariae*. Budae: Typis Regiae scientiarum universitatis Hungaricae.

- FIDLEROVÁ, A. – BEKEŠOVÁ, M. et al. 2007. *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách*. Díl II/1, 2, K–O. Praha: Karolinum.
- HEIMANN, H.-D. 1995. Antichristvorstellungen im Wandel der mittelalterlichen Gesellschaft. *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte*. Jg. 47, Nr. 2, s. 99–113.
- HOLOŠOVÁ, A. 2009. *Rektori Trnavskej univerzity 1635–1777, 1992–2008*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis.
- KAČÍREK, L. 2000. Prileský (Prileszky), Ján, SJ. In *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava: LÚČ, sl. 1121–1122.
- LUKÁCS, L. S.I. 1988. *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*. Tomus II. Romae: Institutum historicum S.I.
- HORÁNYI, A. 1777. *Memoria Hvgarorvm et provincialivm scriptis editis notorvm*. Tomus III. Posonii: Impensis Antonii Loewii, bibliopolae.
- LEHMANN, L. 1985. Durch Bücher zum Beten bewegen: zum 350. Geburtstag des Volksschriftstellers Martin von Cochem (1634–1712). *Wissenschaft und Weisheit: Zeitschrift für Augustinisch-Franziskanische Theologie und Philosophie in der Gegenwart*. Jg. 48, s. 196–227.
- Lexicon capuccinorum*. 1951. Romae: Bibliotheca Collegii internationalis S. Laurentii Brundusini.
- LINDA, J. – STICH, A. – FIDLEROVÁ, A. – ŠULCKOVÁ, M. et al. 2003. *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách*. Díl I/1, 2, A–J. Praha: Karolinum.
- MACHALA, D. 2007. *Šlachtické rody*. Bratislava: Prefekt.
- MALGET, J. 2005. Dionysius von Luxemburg 1652–1703: ein Kapuziner aus Luxemburg, nicht der Geringste unter den Besten. *Hémecht: Zeitschrift für Luxemburger Geschichte – Revue d'histoire Luxembourgeoise*. Jg. 57, Heft 1, s. 103–114.
- MALURA, J. 2013. Wolfgang Brückner a náboženskyvzdělavatelná literatura raného novověku. *Česká literatura*. Roč. 61, č. 6, s. 901–909.
- MCGINN, B. 2000. *Antichrist: Two Thousand Years of the Human Fascination with Evil*. New York: Columbia University Press.
- MEHR, BONAVENTURA VON. 1945. *Das Predigtwesen in der Kölnischen und Rhenischen Kapuzinerprovinz in 17. und 18. Jahrhundert*. Roma: Istituto storico dei fr. min. cappuccini, s. 335–357.
- MEHR, BONAVENTURA VON. 1957. Dionysius von Luxemburg. In *Neue Deutsche Biographie*. Berlin: Duncker & Humblot, s. 735.
- MEHR, BONAVENTURA VON. 1959. Dionysius von Luxemburg. In Höfer, J. – Rahner, K. *Lexikon für Theologie und Kirche*. Band III. Aufl. 2. Freiburg im Breisgau: Herder, sl. 407.
- MEHR, BONAVENTURA VON. 1990. Martin (Linus) von Cochem. In Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften (ed.). *Neue Deutsche Bibliographie*. Band XVI. Berlin: Duncker & Humblot, s. 278–279.
- MINÁČ, V. et al. (ed.). 1990. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. Díl IV. Martin: Matica slovenská.
- NEJEDLÝ, P. 2011. K vývoji substantiva *Antikrist(us)* ve staročeské slovní zásobě. In Novotný, R. – Šámal, P. et al. *Zrození mýtu: dva životy husitské epochy*. Praha – Litomyšl: Paseka, s. 285–298.
- N[OESEN], P. 1928. P. Dionysius von Luxemburg, Ein Volksschriftsteller des 17. Jahrhunderts. *Jonghemecht*. Jg. 2, Nr. 7, s. 139–142. Dostupné též z: http://www.luxemburgensia.bnl.lu/cgi/luxonline1_2.pl?action=pv&sid=jonghemecht&year=1928&issue=07.
- NOESEN, P. 1934. Luxemburger in der Rheinischen Kapuzinerprovinz von 1611–1725. *Jonghemecht*. Jg. 8, Nr. 3–5, s. 89–90. Dostupné též z: http://www.luxemburgensia.bnl.lu/cgi/luxonline1_2.pl?action=-pv&sid=jonghemecht&year=1934&issue=03-04-05&start=19.
- PERSCH, M. 1993. Martin von Cochem. In Bautz, F.-W. – Bautz, T. (edd.). *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*. Band V. Herzberg, sl. 947–948. Dostupné též z: <http://www.bautz.de/>.
- ROTH, K. 1980. Martin de Cochem. In Viller, M. et al. (ed.). *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique: doctrine et histoire*. Tome X. Paris: Beauchesne, sl. 680–682.
- ROTH, K. 1984. *Pater Martin von Cochem 1634–1712: zum 350. Geburtstag des Volksschriftstellers*. Unter Mitarbeit von Peter Scherle und Reinhold Schommers. Cochem: Kirchengemeinde St. Martin.
- SCHULTE, J. Ch. 1910. *P. Martin von Cochem 1634–1712: sein Leben und seine Schriften nach den Quellen dargestellt*. Freiburg im Breisgau [u. a.]: Herder.

- SIGNER, L. 1963. *Martin von Cochem: eine große Gestalt des rheinischen Barock: seine literarhistorische Stellung und Bedeutung*. Hg. v. Eberhard Moßmaier. Wiesbaden: Steiner.
- SLÁDEK, M. 2007. Zrcadlo zrcadlu nastavené aneb Několik vět na okraj životů Kristových. In Martin z Kochemu. *Veliký život Pána a Spasitele našeho Krista Ježíše a jeho nejsvětější a nejmilejší matky Marie Panny...* Sládek, M. – Peisertová, L. – Breň, T. (edd.). Praha: Argo.
- [STÖGER, J. N.] 1855. *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu*. Viennae: Typis Congregationis Mechitharisticae.
- SVOBODOVÁ, M. 1996. *Katalog českých a slovenských rukopisů sign. XVII získaných Národní knihovnou po vydání Truhlářova katalogu z roku 1906*. Praha: Národní knihovna.
- VD17: *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts*. Dostupné z: <http://www.vd17.de/>.